

העיון בספר דברים בשנת השמיטה

המעמד המיוחד שקנה לעצמו ספר דברים נזכר כבר בתורה עצמה בכינוי "משנה תורה", (דברים י"ז י"ח, ושם בספרי וברש"י סוטה מ"א ע"א ד"ה שנאמר). מכאן השמוש השגור בפי חז"ל כדוגמת "אפילו מאן דלא דרש סמוכים בכל התורה, במשנה תורה דריש" (ברכות כ"א ע"ב ובשטמ"ק שם).

הוראתו של השם ומשמעותו מבחינת הבעיה של חבור התורה נדונו החל מימות הראשונים. במסכת מגילה (ל"א ע"ב) אמר אביי: "קללות שבמשנה תורה משה מפי עצמו אמדן" והוסיפו בעלי התוספות: "וברוח הקודש", ואילו הרמב"ן (ויקרא כ"ז ט"ז) והמאירי (מגילה שם) הסבירו "מפי עצמו" — בלשון עצמו, (על החילוקים בין מדרגות הנבואה "מפי הגבורה", רוח"ק וכו' ראה תו"ש כרך י"ט עמ' של"ג-שמ"ב. ובתוס' גיטין ב' ע"א ד"ה המביא: הפסק שבין וידבר למשנה תורה לא חשיב, שאינו אלא חוזר ושונה מה שלמעלה) וכעין זה ברלב"ג. (וראה בדברי בעל "אור החיים" ראש פ' דברים.) ר"י אברבנאל הבדיל בין האמירה הראשונה לבין הכתיבה המאוחרת יותר (וע"ע במלבי"ם ובינה במקרא עמ' 186), ואילו המהר"ל ב"תפארת-ישראל" פמ"ג דן על שתי בחינות, "הבחינה אחת מצד השם יתברך אשר הוא נותן התורה, הבחינה השנית מצד ישראל המקבלים את התורה... התורה כולה, חוץ ממשנה תורה שהוא חומש אחרון, ראוי שימצא בה הבחינה מצד הנותן, כי המקבל — מקבל בסוף כאשר גמר הנותן את גזרת דבריו, ולפיכך נקרא משנה תורה כאילו היה דבר מיוחד שהוא מצד המקבל... הוא צריך יותר פירוש ובאור".... וגם אם כתב המהר"ל "א"א לכתוב בפרוש רק שפתחנו לך בפתח ותבין הדברים שהם דברי חכמה" הרי הוא הוסיף להעמיק בדבר בחינת הברית שבתורה. "הברית הוא מחבר את כורת הברית והמקבל את הברית ביחד, וכל דבר שמחבר את שנים ביחד בצד אחד הוא קרוב אל האחד ובצד השני קרוב אל האחר... משנה תורה הוא כנגד "מקבל הברית".... (וע"ע "פחד-יצחק" פסח א' מאמר כ"ה, שבועות עמ' קכט.)

ב"אהל יעקב" למגיד מדובנא בראש פ' דברים הביא מה ששמע מפי הגר"א על ההבדל בין ארבעת החומשים לספר דברים. "ד' ספרים הראשונים היו נשמעים מפי הקב"ה עצמו דרך גרונו של משה, לא כן ספר דברים, שהיו שומעים את דברי הספר הזה כאשר שמעו דברי הנביאים אשר אחרי משה, אשר הקב"ה אמר אל הנביא היום, וליום מחר הלך הנביא והשמיע החזון אל ישראל, וא"כ בעת אשר דבר הנביא אל העם, כבר היה נעתק ממנו הדבור, כן היה ספר דברים נשמע אל ישראל מפי משרע"ה עצמו". (וראה שם בהערות: יריעות האהל; מ"ב: ס' תכח סק"ח; ובשור"ת "מנחת אליעזר" א עמ' ע"ז ושם ב"שיירי מנחה" עה, ב.)

בכוון אופייני הלך הנצי"ב בהקדמתו לספר דברים: "כל המוסר ורובי הדברים שזויה משה רבנו מוכיחם הכל בא לזה התכלית שיקבלו על עצמם עול התלמוד... משום כך נקרא בשמו משנה תורה, לשון שינוי של תורה". מבלי שציין לדברי המהר"ל העמיק

בעל שפ"א בדרך זקנו בכוון זהה. "נקרא משנה תורה... מלמד שחזרו ושנין הדבור... בני" לא היו יכולין להשיג כפי השגת משרע"ה לכן חזר ושנה עמהם עתה כפי השגתם" (שפ"א דברים ע"ב). "כל ענין משנה תורה שחזר הקב"ה כמו שנתקבלה בישראל, כי דברי תורה אין שעור לקדושתם, וכפי מה שקבלו בני" החזיר עמהם והמשיך הארת התורה בעצמותם" (שם שנת תרל"א). בין מה שאמר הקב"ה לבין מה שתפס משה עמד פער. כדי להתגבר על פער זה, חזר הקב"ה ושנה את דבריו "באותה השגה שהשיג משה, כדי שתהא השגתו ממש כמאמר הקב"ה" (שם). תהליך דומה התרחש בין דבריו הראשונים של משה לבין תפיסת העם; משום כך חזר משה ושנה את דבריו במשנה תורה, כשהם מותאמים להבנת העם, ולכן "אלה הדברים, פסל את הראשונים, שהדיבורים עתה היו באופן המעולה, יותר מקודם" (שם).

על הפתיחה בכנוי הרומז "אלה הדברים" דן ב"פרי-צדיק" וראה בכך "ב' ענינים, אחד שהם משנה תורה והוא התחלת התורה של משה רבנו שהוא בחינת תושבע"פ... והשני — דברי תוכחות... ע"פ מה שאומרים בשם "היהודי הקדוש" שלמד בכל יום איזה פסוקים מס' משנה תורה שאמר שהוא לו לספר מוסר, ומה זה דוקא ספר דברים, הלוא יש כמה ספרי מוסר... הבדל בין תוכחות שלומדים מתוך הספרים ובין מה ששומעים מפי מוכיח חי שבשענת הדבור יוצא מהלב... ולשון "אלה" הוא כמו לשון "זה"..... שזוהו הכח בדברי משנה תורה שמי שקורא בהם הוא כשומע עתה מפי משה" (פ"צ דברים ס' א').

הדגשת היחס בין משנה תורה לתושבע"פ התחדדה ע"י הגדרתו של בעל "אבני נזר" ("שם משמואל" דברים ע"ט): "משנה תורה באשר משה מפי עצמו אמרה נראה שהוא אמצעי בין תורה שבכתב לתושבע"פ", והסבר הענין בפי בנו בעל "שם משמואל" (שם, וכן גם הצעת הדברים בהקדמת הנצי"ב ל"משנה-תורה") "חכמי הש"ס היו עוסקין כל ימיהם למצוא את הפרוש שבע"פ נרמז בתורה שבכתב, והיו מאחדין את תורה שבכתב ותורה שבע"פ... ומשנה תורה באשר משה מפי עצמו אמרה, ואיננה מובדלת ומרוממת מישראל כמו ארבעת הספרים הקודמים, וע"כ במשנה תורה נראות ביותר הדרשות, ואפילו חכמי ישראל שלא הגיעו למדרגת רע"ק לדרוש בכל התורה על כל קוץ וקוץ תילי-תילים של הלכות, במשנה תורה היה להם ביותר למצוא את הנרמז ולהבין מתוך הכתב את פרטי המצוות שנתפרשו בע"פ, וכן נקל היה ביותר לחכמי ישראל למצוא דברי אגדה וסודות התורה במשנה תורה, וכן דברי מוסר שבמשנה תורה חוזרים יותר לעומק לב ישראל, וכמו שהגיד "היהודי הקדוש", והטעם באשר יש באדם יותר קירוב ושייכות אליו, נכנסין ביותר ללב". (וע"ע "אורי וישעי ע"מ רנ"א; "עיונים במקרא": ייחודו של ספר דברים).

קו מחשבה שונה מונח ביסוד שיחתו של הרב קוק ("שמועות ראייה" פ' דברים תרפ"ט) "מטרתו של משה רבנו בספר משנה תורה היתה להכין את ישראל לקראת קבלת קדושת הערבות, זו שהיו חסרים לאחר שבירת הלוחות". (וראה עוד שם שכן הסביר אף את הגדרת חז"ל "מפי עצמו אמרו").

את המשמעות החנוכית הדגיש האדמו"ר בעל "בית-ישראל" בשם אביו: "משנה תורה שמשנה את האדם כשנכנסו ד"ת בלבס" (פ' דברים תש"י, וראה עוד שם, "הואיל התחיל, מרע"ה שלמד כ"כ הרבה תורה [אע"פ כן] הראה להם שהוא מתחיל שהתורה אין שעור, ואחר שגומרים עומדים הם אצל ההתחלה וזה משנה תורה"). לצידה של שאלת יסוד זו, בדבר המעמד של משנה תורה וההבחנה ביסודות הרוחניים של ספר דברים, שהעסיקה ראשונים ואחרונים, עומדות עוד שתי שאלות מצרניות. האחת – מה ענין של המצוות הנזכרות לראשונה בס' דברים. "עוד יוסיף בספר הזה קצת מצוות שלא נזכרו כלל... וכבר נאמרו לו כולן בסיני או באהל מועד... אבל לא נכתבו המצוות בספרים הראשונים" (רמב"ן בהקדמתו לס' דברים וראה בדברי האחרונים שדנו בכך, תו"ש כרך י"ט עמ' של"ו, ש"ג). אמנם אברבנאל (בהקדמתו לס' דברים) תמה על "חכמת מפרשי התורה" בנדון, ודעתו "שלא בא בספר הזה שום מצוה שאתה, אם תחפשנה ככסף, לא תמצא אותה בספרים הראשונים אם בבאור ואם ברמז וקיצור... ולא באה בספר הזה מצוה מן המצוות שלא נמצא זכרונה בקצור בספרים הראשונים"...

והשאלה הנוספת – בדבר המבנה והחלוקה של ספר דברים. ר' יצחק קארו ב"תולדות יצחק" היה כנראה הראשון שהציע חלוקה משולשת: תוכחות, מצוות מחודשות, מצוות מבוארות. (ראה תו"ש כרך י"ט עמ' ש"מ). אמנם אף ב"אדרת אליהו" לגר"א מחלק לג' חלקים: מתחילת הספר עד לפני עשרת הדברות מדבר מעניני מוסר, עד ברכות וקללות מדבר מהמצוות, ומשם ואילך שארי הענינים. (וראה ב"כתב והקבלה" שהמתיק את דברי הגר"א, ובהקדמת רד"צ הופמן, ובספר "כלי-חמדה" דברים).
לכל שלש השאלות העקרוניות שהעלינו – יחודו של הספר, חלוקתו ורשימת המצוות, יש התייחסות לערכי השמיטה.

בפתיחת כל חומש מחומשי התורה טמון יסוד מענינה של השביעית. עולם הבראשית, לפני הגרוש מג"ע, הוא עולם השלוה שהאדם והחי רשאים להנות מפרותיו, כששבת עולמים ממלאת את כל היקום. בשמיטה יש בכדי להחזירנו, מעט מזעיר, אל אורית הגן אשר שולחנו משם. (ראה לעיל, העיון בס' בראשית בשנת השמיטה). הקריאה בשם, כוונות ויחוד בשמות, הם שיא הישגי האנוש, ויש משמעות מיוחדת לאזכרתם הכפולה דוקא בצמוד לעניני שמיטת קרקעות. (ראה לעיל: העיון בס' שמות בשנת השמיטה). הפרוט המדוקדק של הקול הקורא מסיני, העובר דרך אהל מועד, וממלא את החומש השלישי בפרטי הלכות, הוא הנצמד במסויים ובמודגש לקריאה: ושבתה הארץ שבת לד' (ראה לעיל: העיון בס' ויקרא בשנת השמיטה) ואילו עולם הדבור המדברי הוא עולמה של השביעית. (ראה לעיל: העיון בס' במדבר בשנת השמיטה).

יתר על ארבעת החומשים, החומש החמישי שהשמיטה נעוצה הן בראשיתו והן בסופו. על יסודות הדיבר שבשמיטה העמידו חז"ל בדרשתם: "עושי דברו בשומרי שביעית הכתוב מדבר, נאמר כאן עושי דברו ונאמר להלן: וזה דבר השמיטה"

(ויק"ר א' א' וע"ע לקוטי שפ"א ויקרא עמ' 5 ולהלן: פה-סח בשביעית). ובודאי עוררה אותם ההקדמה היחידאית בכל התורה: דבר השמיטה, מה שלא באה בשום מצוה מהמצוות. איש הדברים דידן הוא משה, הוא העומד ומרצה את דבריו באזני העם. אכן, כשזה פונה לכרמו וזה לשדהו אין האוזן כרויה לדברים, ואין הלב פתוח לקליטתם. וגם אם הורונו אבות החסידות על שינון ספר משנה המוסר, הרי בשנות המעשה, גלגל היצירה המנסר בעולם, מעמם את "קול דברו". יתרה עליהן שנת "דבר השמיטה" כשדרגת "עושי דברו" מתמצת כדבעי, והדברים שבספר דברים לא רק משוננים בפי המתפנים מעבודת האדמה, אלא אף משנים את לומדיהם, והרי הם מתעלים לקראת סופה של השנה — "לשמוע בקול דברו". היא-היא קריאת ההקהל — בשלהי השמיטה — שבא זכרה בסוף ספר דברים. עולם המלאכה והיגיעה הסוחף, מונע את שמיעת הדברים בכלים המתאימים, וגם אם חוזרים הדברים ונשנים, אין הם תואמים את "כליהם" הבהולים של הרדופים על ממונם. ששה מחזורים של קריאת ספר דברים לא משיגים את המבוקש, אולם כשקרא "שמיטה לד'". הרי כשהקריאה נשנית ובאה היא מוצאת תהודה מתואמת בלב שומרי השביעית. אלה הדברים, פסל את כל הנסיונות הראשונים, ורק הקריאה השתא היא המביאתם ל"שמוע בקול דברו".

מה שבא ברמז בראש הספר, נזכר במפורש בתוכו, בחלק המצוות שבחלקי הספר — שמיטת כספים. אכן, הרמב"ן לשיטתו שפרט זה הוא מחודש. "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה — הנכון בעיני שיזהיר על שנת השבע עצמה שנעשה אותה שמיטה בחריש ובקציר וכו' אבל לבאר כי היא שמיטה לד' גם בהשמת כספים". ואף אברבנאל לשיטתו "במצות השמיטה יש שני חלקים, האחד שמיטת קרקעות, והחלק הזה מהמצות כבר בא בהרחבת באור בפרשת בהר סיני. והשני הוא שמיטת כספים וכו', והנה שמה לא זכר שמיטת הכספים כי אם בקוצר רב באמרו ושבתה הארץ שבת לד' שתהיה השנה ההיא כשבת בראשית, וידוע הוא שבשבת בראשית לא היתה זריעה וקצירה בארץ ולא היה שם גובה חובת הלואות". (וראה בפרוש ר' יוסף בכור שור שבגלל שמיטת הקרקעות א"א לפרוע חובות ולכן את הנכרי, המעבד את האדמה, תגוש, ובפ' רד"צ הופמן שלכן מטה הסברא לפרש "מקץ" על סוף השנה השביעית. וע"ע ב"דעת סופרים" שהבחין בין "שמיטה" הנזכרת רק בקשר לכספים לבין "שבתון" המתיחס לעבודת האדמה).

ציווי זה על שמיטת כספים בא לסוף ארבעים שנה, שעה שאדם עומד על דעת רבו (ע"ז ה' ע"ב וע"ע שפ"א דברים תרל"ה). הדרישה לשמיטת קרקעות איננה קלה, אבל מכל-מקום היא בת-בצוע. ואמנם היא נזכרת לראשונה בסמוך למתן-תורה, בתחילת יציאתם למדבר (שמות כ"ג י"א) לעומת זאת, התגובה "משמט אני" למחווה של החזרת ההלוואה, היא עדות ל"גבורה שבגבורה" של גבורי כח. האדמה הן חוזרת לבעליה, לעבדה ולאכול מפריה, מה שאין כן כספו שניתן בהלוואה; כיון שנסתלקה לה שביעית, פקעה בעלותו על הכסף (שש"ה סוף פ"ד). גבורת רוח זו אפשר לה לבוא רק לאחר הכנה רבתי של שנה תמימה, שבה הוכשרו כלי הנפש,

שבה הותאמו הכלים למדרגה הרוחנית של "משמט אני". רק במשנה תורה, השונה את הוראותיה בהתאם לכח הקבול האנושי, המשנה את ערכיהם, אפשר לה לשמיטת כספים שתתנסח, במפורש ובשפה ברורה. רק מכח דבורי המוסר של משה מראשית ספר דברים, הופכים ישראל ל"עושי דברו" המסוגלים לקיים את "דבר השמיטה" – שמוט.

שמיטת הקרקעות והכספים הם סוללי הדרך לאחדות העם, כשיד הכל, עשירים ועניים, שוה. שויון מאחד זה, כשם שהיה תנאי לקבלת התורה "ויחן שם ישראל", כך הוא נצרך לקבלתה מחדש, במעמד הקהל: "האנשים, הנשים והטף". יסודה של אחדות זו, בערבות הכלל-ישראלית, זו שמשה מניח את יסודותיה בדבריו בערבות מואב. מאז ראשית הדבור בתחילת הספר ועד לברית בארץ מואב ועד למעבר הירדן שעה "שנתערבו ישראל זה בזה" המגמה היא אחת: התחדשות "יום הקהל".

כאן, בסוף הספר, הוא מקומה של מצות הקהל. היא מופיעה בחלק השלישי, בנאומי הברית והפרדה של משה. דומה שחלק זה הוא מחודש מבחינת מנין המצוות, וגם האברבנאל יודה שמצות הקהל ומצות כתיבת ס"ת לא בא זכרם במה שקדם. רק לסוף ארבעים שנה, כשדבריו של משה יצרו את הכלים המתאימים, אפשר להם לישראל להתאים עצמם, לאחדות של הברית המתחדשת, ושל המשכת מ"ת ע"י תלמודה וכתיבתה.

שמיטת קרקעות הרמוזה בראשית דברי משה, ושמיטת כספים המתפרשת בנאום המצוות הם המבשילים את מעמד הקהל בסופה של הדרך. ככל החזיון הזה בא אף בתוך מחזור השנים: ב"שנת השמיטה. יהיו פנויים מכל עסקיהם. בחג הסוכות, יוצאים מר"ה ועד יוהכ"פ שכבר יושלמו עם יוצרם, וכוחותיהם ותאונותיהם נכנעות לעבודתו" (אברבנאל). ובעקבותיו אף במלבי"ם: "העת המוכשרת שתפעל בהם השמיעה, מפני ששנת השמיטה היתה שבת הארץ לד', שידעו כי לד' הארץ, והארץ היא ג' כ' קודש, ועסקו בתורה, ואף שכלתה השמיטה בר"ה, אבל היה ר"ה ויוהכ"פ ועסקו בסוכה ובד' מינים" (דברים ל"א י'). והשוה "בינה במקרא" 209. "לפי סדר הבאתה בתורה עולה מצות השמיטה בקודש, החל בשבת הארץ לאדם ולבהמה, עבור לשמיטת כספים שנועדה לתקן המידות בחברה, וכלה במצווה המדינית והרוחנית – "הקהל".

מחוזות זו, החוזות את ספר דברים מראשיתו לסופו מסבירה אף את דרשת הספרי "אין קורין ביום הקהל אלא משנה תורה בלבד" (דברים י"ז, וכן הוא ברש"י סוטה מ"א ע"א ומשם עולה שבקריאת הקהל "מיוצגים" כל שלשת החלקים שבספר דברים). שהוא הרי כולל בתוכו את דברי המוסר המכוונים ל"עושי דברו" כדי שיגיעו למדרגת "לשמוע בקול דברו". וכן הוא ברמב"ם (הלכות חגיגה פ"ג ה"ו): "חייבין לשמוע בכתה גדולה ויתרה. כאילו נתנה נצטווה בה ומפי הגבורה שומענה שהמלך שליח הוא להשמיע את דברי האל". סגולה זו, של טוית היצירה התורנית גם אחרי הסתלקות משה היא מעלתה של

התושבע"פ. טבעתה הראשונה תלויה בספר דברים. כך הסביר בפ"צ (דברים ס' א') את כתיבת "דברות שניות בספר זה. כי בלוחות שניים, אני נותן לך שיהא בהם הלכות וכו' כפליים לתושיה". ולכן "ספר דברים הוא שורש כל תושבע"פ וכמ"ש זוהר (ח"ג רס"א ע"א) תושב"כ ותושבע"פ והוא אקרי תורה ומשנה תורה" (פ"צ שמות עמ' 40). ומכאן הסבר נוסף לקריאת משנה תורה בלבד ביום הקהל. יסודו של מעמד הקהל בחיוניותה ובהמשכה של היצירה התורנית, זו המתבטאת בתושבע"פ, והדגם הנמרץ ביותר שלה – ספר דברים, ומכאן הפרוט, השנון והחזרה ומשנה ההוספה. מעלה זו של פרוט בולטת ביותר על רקע שמירת השביעית שהרי "אין מספר לדינים ואסורים שיש בפרות שביעית". (תוס' ד"ה שאין, סוכה ל"ט וע"ע שפ"א דברים תרנ"ד, פ"צ דברים א' על היחס בין ס' דברים לשבת ולתושבע"פ.)

קריאת התורה בשבת יש בה מיסודות תושב"כ. (ראה "פרי-צדיק" דברים עמ' 270 ולהלן פ' ברכה.) מיוחדת היא קה"ת בס' דברים שנפתח בה מעין יצירת תושבע"פ. מיוחדת היא קה"ת בשנת השבע שמבין שיטיה מאיר אורה המיוחד של השמיטה. מתייחד מכל, ספר משנה תורה, כשבשנה השביעית עולה משה רבינו לדוכן ובלשון מדבר בעדו הוא פותח ב"אלה הדברים".

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

פרשת דברים, שבת-חזון

ברכת התוספת בשבת ובשביעית

חזונה הגדול של השבת חוזר ומשתלש בבטוי המשולש בתורה, בנביאים ובכתובים – איכה. בפרשת היום – "איכה אשא לבדי". בהפסוק היום – "איכה היתה וגו'" ובמגילת קינות – "איכה ישבה". בלשונה של הקריאה, איככה נעשה כדבר הזה, מונחת הקינה, אולם בפנימיותה משמשת היא כמקור הנחומים "אמר ריב"ל, אמר הקב"ה לישראל כשעשיתם רצוני ישבתי אתכם בטח בדד שנאמר וישכון ישראל בטח בדד" (איכ"ר פ"א, וראה תר"ת איכה א' אות ה', אות י"ט). כיוצא בדבר בקריאת החזון שהוא "הקשה מכולן" (ילק"ש ישעי' א') אולם אף "הגואל שהוא גואל לבניך, בחזון אני מראה אותו" (שם). וכך אף תלונת משה "איכה אשא לבדי" אפשר לה להתפרש כבטוי לכבודם ושלותם של ישראל (אכ"ר א') על המנעת סבל טרחם "לפי ריבויים וכפי מעלתם" (עץ יוסף" שם, וראה ב"פה ענף).

בדרך זו של מהפך מרע לטוב עומד האדמו"ר בעל "תורת אמת" בהדגישו שישעיהו "שמו מורה על ישועות ונחמות" וכן "ההפסוק לשון פתח, כמו פטר רחם, וכמו שמצינו במדרש עבד לה אפסרתא" (ח"ב עמ' צ"ו) והפתיחה היא לכוון הזדונות המתהפכות לזכויות גמורות ומכאן "מה שנמצא בספה"ק וביחוד בספה"ק "אוהב ישראל" ששבת חזון הוא במעלה עליונה מכל שבתות השנה" (שם עמ' 194, וראה "פרי-צדיק" פ' דברים ס' י"ג. "בנתיבות איזביצא-ראדזין" ח"א עמ' 152).

חלוקת הפרשה לקרואים מציינת ברוב החומשים שלפנינו את הפתיחה ל"שני" בפסוק י"ב: "איכה אשא" וגו'. והנה הביא הרמ"א באו"ח ס' קל"ח שיש להתחיל את הקריאה בדבר טוב, ומכאן המנהג בחלק מתפוצות ישראל שחוזרים וקוראים ללוי ב' דברים מהפסוק "ד' אלוקי אבותיכם יוסף וגו' כדי לא לפתוח באיכה אשא לבדי" שיש אף הקוראים אותו בנגון של איכה. ("אשל אברהם" לבוצ'אצאי ס' קל"ח, "שם-משמואל" דברים עמ' ל', לקוטי מהרי"ח חודש אב עמ' נב. וראה בתנ"ך הוצאת קורן, דברים "שני"). היחס בין שני הפסוקים בפרק א' בספר דברים, י"א-י"ב: "יוסף עליכם ככם" וגו', "איכה אשא לבדי" וגו' מוסבר ע"פ דברי בעל "תפארת שלמה" (ח"א עמ' 224): "ד"ר השי"ת שבדורא תמיד הרפאה קודם למכה, והנחמות הנה קדמו זמן רב על ידי ישעיה הנביא קודם שבאו הפורעניות וזה הוא התרופה כדי שלא תהיה המכה אח"כ חזקה כ"כ... וזה ג"כ הרמז כאן שזהו הבטחה לישראל וקיימת בלי ספק, יוסף ד' עליכם וגו' ויברך אתכם לזכות לאותה המדרגה אשר דבר לכם בהר סיני. ואח"כ כאשר נחמם בכל זה פתח ואמר איכה אשא, הרומז לגלות".

על הפסוק המקדים והמנחם "יוסף עליכם ככם אלף פעמים וגו'" אמרו במדרש (דברים רבה פ' א' י"ב) מה ראה משה לברך את ישראל בלשון תוספת, אלא שתוספתו

של הקב"ה עיקר. בהסבר הדברים כתב בעל שפ"א: "הברכה הבאה מלמעלה מן השורש שהוא דבר שאין לו סוף כאשר כתבנו כמה פעמים, כי בעוה"ז חסר השלמות. וכל הכנות שיש בעולם הזה לקנות השלמות, הכל כדי לזכות, לסיוע עליון. והא ענין הש"ק נשמה יתרה, הכח הבא מלמעלה, וזה התוספות מרובה על כל העיקר; ולכן אמר כי כל הריבוי שלהם כדי להתבטל אליו ית' לזכות להשורש. והוא בחינת מנוחת השבת שכתוב והאכלתיך נחלת יעקב, נחלה בלי מיצרים, שזה הכח הבא מלמעלה הוא בלי גבול וע"כ נאמר יוסף עליכם וגו'" (שפת-אמת" פ' דברים שנת תרמ"א. ועיין ב"ענף יוסף" דב"ר).

כעבור שבע עשרה שנה, בשנת תרנ"ח, חזר לנושא בנסוח והארה שונים.

"כי הנהגת הטבע היא במידה וגבול, אבל כשזוכין להתברך משורש הברכה שלמעלה מדרך הטבע, זהו בחינת תוספת והיא ברכת השבת שלמעלה ממעשה בראשית". "ובנ"י יש להם ב' הבחינות, מספר ואין מספר. מספר הוא בבחינת ימי המעשה, לכן שש מאות אלף בחינת ששת ימי המעשה ולפי שריו מתוקנים במספר המכוון אל השורש ז"ש הרבה אתכם — הרים אתכם. ככוכבי השמים כ' רש"י ז"ל והלא לא היו רק ס"ד, רק מאירים כחמה ולבנה וכו' הרמז כנ"ל שתקנו החלק שלמטה להיות כמו השורש, כי כל כוכב למעלה שליט על הנהגה מיוחדת בארץ. ולפי שאתם ככוכבי השמים, לכן מוכנים אתם לקבל הברכה ותוספות מלמעלה, שהיא בחינת השבת למעלה מהנהגת הטבע והמנין. לכן אמר בזה ד' אלוקי אבותיכם שהיא מדרגה עליונה ביותר, כמ"ש בש"ק והאכלתיך נחלת יעקב, נחלה בלי מיצרים, כי כל המיצרים הם רק למטה ולא בהתגלות השורש שלמעלה. (וראה "בית ישראל" דברים שנת תשי"ט).

במבנה הפסוקים: "ד' א' הרבה אתכם". "ד' אלוקי אבותיכם יוסף עליכם". "ויברך אתכם", שיש בהם ברכת שמים, ברכת משה ואחולים לברכת שמים נוספת כתב רש"י (דברים א' י"א) "מהו שוב ויברך אתכם כאשר דבר לכם, אלא אמרו לו, משה, אתה נותן קצבה לברכתנו, כבר הבטיח הקב"ה את אברהם אשר אם יוכל איש למנות וגו', אמר להם זו משלי היא, אבל הוא יברך אתכם כאשר דבר לכם". ודקדק בדברים בעל "שם-משמואל" הרי בכלל מאתיים — מנה, ומה תועלת בברכתו שלו. ועוד למה קימץ בברכתו ונתן להם קצבה, מדוע לא ברכם בלי גבול וקצבה. (דברים עמ' כ"א, וראה ב"גור אריה", "לבוש האורה" "שפתי חכמים" "אור החיים"). בהבנת דברי רש"י כתב בעל ש"מ: "יש לומר שמשרע"ה באשר היה מלוכש בגוף היה בעל גבול וקצבה, ע"כ לא היה אפשר לו להשפיע עליהם בברכתו מה שהוא בלי גבול וקצבה, אלא ברך אותם שהש"ת יוסף עליהם ככם אלף פעמים, והיו לקבל ברכות צריכין להיות כלי המקבל, וכבמדרש ויתן לך האלוקים. יתן לך ברכות ויתן לך כבושיתו, ופירשו בו שתהיה כלי לקבל הברכות". בכיוון דומה הלך בעל שפ"א אלא שהוא שיך להסבריו אף את ענין השבת. "זה משלי והקב"ה יברך אתכם באין מספר. וצריכין להבין מה תועלת בברכה דאלף פעמים כיון שיהיה אין מספר. אבל הרמז כי משה רבינו ע"ה בירך אותם להיות

כלי מוכן לקבל ברכת אין מספר דכתיב ד' עוז לעמו יתן ובקבלת התורה נעשו בנ"י כלי מחזיק ברכה ואז יברך את עמו בשלום וכו' יוסף עליכם אלף פעמים זה משלי הוא בחינת התורה. אלף מלשון אאלפך חכמה, ואז "ויברך אתכם כאשר דבר לכם" וכו' ונמצא בש"ק בחינת תוספת זה, ולכן יש בשבת הברכה, כלי המחזיק ברכה" (שפ"א דברים עמ' ט', וראה לעיל עמ' 102: ברכת השבת, ולעיל פ' נשא, בהעלותך).

השבת היא מקור הברכה בהיותה מעוגנת בעולם התוספת הרוחנית המרובה על העיקר הגשמי. כיוצא בה, ברכת השביעית שתוספתה שלא כדרך הטבע, מרובה על העיקר הגדל מדי שנה כ"חק הטבעי", וכך היא ברכתם של ישראל שתוספת מעלתם הרוחנית מרובה על העיקר האנושי שבהם. מכאן דימויים לגרמי השמים העומדים מעל חוקי הארץ, מכאן הנחומים שקדמו לפורענות. קינת איכה, על שעבודם לחוקי הטבע היא באה. "טרחכם, משאכם, ריבכם" גילויי הטבע האנושי הם. משה רבנו איש הרוח המזוכך איככה ישא את משא החומר העכור. אולם בתרופה שקדמה למכה – בתוספת המרובה על העיקר – סוד הנחמה. מיצרי-שבת-חזון-הפורענות וקשייה מתהפכים לחזונה של השבת המתרחבת ועולה על פני העיקר הנתון בסד והופכת לנחלה בלי מיצרים בתוספת מופלאה מברכת שבתה של השביעית.

"בימים הללו שנקראו 'בין המיצרים', מ"מ בש"ק ע"י הבטול להשורש זוכין למנוחה" (שפ"א דברים עמ' 6) ומצאנו ע"פ דרכנו המתקה נוספת בדברי הברסלבי, על התקון של בין המיצרים שעיקרו בשבתות ובמיוחד בשבת חזון. זיקתה של השביעית לחורבן מפורשת בתורה ומבוארת בדברי חז"ל ומפרשיהם (ראה לעיל עמ' 112), ומאחר שמידה טובה מרובה ממידת פורענות נמצא שהנחומים והמרחבים והחזון של שבת השביעית מתרבים ועולים עד לתוספת הפורצת את כל המיצרים.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

פרשת ואתחנן, שבת-נחמו

הכפילות בשבת ובשביעית

היחס בין הנוסח של הדברות הראשונות שבפ' יתרו לבין הדברות האחרונות שבפ' ואתחנן העסיק את המפרשים החל מימות חז"ל. מטבע הלשון המפורסם "זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, מה שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע" (ר"ה כ"ז ע"א) – בית הולדתו בבית מדרשם של התנאים. מאז ואילך דנו ראשונים ואחרונים במשמעות הטכנית והתוכנית של בטוי זה. (ראה תר"ש כרך טז, מלואים ס' ב.ב.)

המחשבה החסידית פרשה, בדרכים משלה, את הענין וצרפה לכאן אף את מאמרו של רשב"י: "אלמלא משמרין ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלים" (שבת קי"ח ע"ב). במשנתו של ר' צדוק הכהן הפכה כפילות זו, של שתי השבתות, לנוסחה כללית ומקיפה מאז ימות עולם ועד לעידן המשיחי.

סוגיה זו הוזכרה לעיל ב"שבתה של השביעית" כמה פעמים. (עמ' 83 עמ' 62

ושם בהערה 26 מראי-מקום. עמ' 93. עמ' 121-122.)

שבוע היצירה של האדם נקודת מוצאו היא השבת. מכוחה של השבת – שהיא יממתו הראשונה של האדם – יצא האדם לפעלו. שבוע כזה יסודו ב"זכור". אדם מצווה לזכור את העבר, ובכח זכרון זה לטוות את חוט חייו בהווה. מכאן אף ההנמקה בעשרת הדברות הראשונות ביחס למעשה בראשית "כי ששת ימים וכו'". ואילו שבת כבריאתו של עולם, ענינה בשבוע העבודה שנקודת תכליתו, ששיאו, שכל מגמתו – שבת. זוהי בחינת "שמור". בהוראה של ציפיה "ואביו שמר את הדבר". (שפ"א במדבר עמ' 168: "ושמרו בני את השבת, לשון המתנה ששומרין ומצפין למנוחת הש"ק"). ואמנם אף ההנמקה יוצאת בלשון עתיד: "למען ינוח וכו'".

זכרון העבר ותקות העתיד היוצאים בדבור אחד, שיסודם באחדות שלמעלה מהתפיסה האנושית מה שאין הפה יכול לומר ואין האוזן יכולה לשמוע, הם המעניקים לשבת את המימד הנצחי. (על כפילותה של השבת ראה שו"ט פצ"ב, "נצח-ישראל" פ"ט, לקוטי-תורה ראש פ' בשלח. "רזא דשבת" לר"מ חרל"פ בראש הספר "השבת, העם והארץ").

כפילות מתאחדת זו מונחת ביסודה של הגאולה. כך פרש ר' מנחם-מנדל מויטבסק את מהותן של שתי השבתות: אלמלי שמרו ישראל שתי שבתות – שבת חזון ושבת נחמו, את זכרון החורבן ואת אמונת-העתיד, את נבואת הפורענות שאכן באה ואת נחמת העתיד שאכן תבוא – מיד הם נגאלין. (ראה "חגים ומועדים" הרב פישמן עמ' ר"צ.) שבת-נחמו שבה קוראים בעשרת הדברות השניות

עומדת בסימן "שמור", בסימן הציפיה והתקוה לעולם שכולו נחומים שבתיים. כתב אבודרהם (בפרוש ברכת המזון) "יש אומרים שנחמת ציון עתידה להיות בשבת, לפיכך מזכיר בו נחמה".

קטביות של עבר ועתיד מקופלת אף במושג "מקץ שבע שנים תעשה שמיטה", והיא נתונה במחלוקת ראשונים בדבר כתיבת פרוזבול ובדיון על מועד ההקהל. (ראה, שש"ה פרקים ד-ה'). הסברה ההגותי של המחלוקת כך הוא מתפרש: שנת שבתון זו היא סופה של מחזור שש שנות עבודה, כברייתו של עולם, והיא אף ראשית מחזור חדש של שנות עבודה, כברייתו של אדם. שתי בחינות אלו המתאחדות בשמירת שבתה של הארץ, עבר ועתיד, שבת העולם ושבת האדם, זכור ושמור היוצאים בדבור אחד הם הערובה לבחינת "מיד נגאלין".

השמיטה לשון ראשית ואחרית משמשים בה. "מקץ" כסיום לשש שנות המחזור החקלאי, ו"מקץ" כפתיחה לשמיטה החדשה. "הן גאלתי אתכם אחרית כראשית". בחינות הראשית והאחרית בהתאחדן מביאות גאולה.

הכפילות יש לה מעמד מיוחד אף בראשיתן של ז' דנחמתא, הן בפי הנביא והן בפי חז"ל. "נחמו נחמו עמי. כי לקחה מיד ד' כפלים ככל חטאותיה" (ישעי' מ' א-ב) "כל נחמות שאמר ישעיה' כפלים הם, לפי שלקחה מיד ד' כפלים, לפיכך נחומיה בלשון כפלים" (תנחומא דברים א').

ענין הכפל זכה לכמה וכמה הסברים ("נצח ישראל" פמ"ט) ואחד מהם מפי כתבו של ר' יוסף רוזין ("צפנת פענח" דברים עמ' כ"ט). יסודו של הבית הראשון כענינם של הדברות הראשונות בבחינה הכללית; יסודו של הבית השני מקביל לבחינתם של הלוחות השניות בבחינה הפרטית. (על הקשר המיוחד לכללי השמיטה ופרטיה ראה לעיל, העיון בספר ויקרא בשנת השמיטה). "אי"ה לע"ל יהיו שני הגדרים ושני המעלות וזה אמר נחמו-נחמו".

הן השבת והן השמיטה והן הנחמה ענינם בכפלים, הם מורכבים ממסגרות כלליות ומריבויים של פרטים, והרי הם מאחדים ומתלכדים בישועת העתיד. שמירת שבתות ה"זכור" וה"שמור" ערובה הן לגאולה. בטול השמיטה היא סיבת החורבן בעבר (ראה שש"ה פ"י) ופסגת ייעודי משיחיות העתיד – "זעזעין שמיטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה". (רמב"ם הלכות מלכים פ"א ה"א). והנחמה בכפילותה אף היא מקפלת את העבר והעתיד, מה שאין המוח האנושי יכול להגות, ואין הפה יכול לבטא, ואין האוזן מסוגלת לשמוע "ולכן נקרא הקב"ה בעל הנחמות, כי הנחמות של בני אדם אינן יכולות לתקן כל הצער העבר. אבל הנחמה, שידיה מהקב"ה יהיה מהופך כל הצער לטובה. והגם כי אין אנחנו מבינים איך יהיה מתהפך מה שעבר, לפי שאנחנו בתוך טבע הזמן, אבל לעתיד נראה ונבין זה ההפוך לטובה" (שפ"א בראשית עמ' 138).

פרשת עקב

המן בשבת ובשביעית

אחת מהנקודות המרכזיות בנאומי תוכחתו של משה היא ההארה המיוחדת שהוא מאיר את תקופת המדבר. בדבריו מודגש במיוחד ענינו של המן; כך פעמיים בפרשתנו: "וזכרת את כל הדרך אשר הוליכך ד' א' זה ארבעים שנה במדבר, למען ענתך לנסתך. ויענך וירעיבך ויאכילך את המן וכו'" (דברים ח' ב'ג') "המוליכך במדבר הגדול והנורא. המאכילך מן במדבר אשר לא ידעון אבותיך, למען ענתך ולמען נסתך להיטיבך באחריתך" (שם, ט"ו-ט"ז). פרשת המן פרשה גדולה ורחבה היא, ויש לה זיקה מיוחדת לסוגית השבת, וע"פ דרכנו מתיחסת היא אף לדבר השמיטה.

הסברת הקשר בין שמיטה לסיני מתבארת בכמה גוונים, ואחד מהם מתייחס אף לענינו של המן. כך כתב בעל שפ"א (פ' בהר תרנ"ג) בקשר למשנה במסכת אבות (פ"ד מ"ט) על המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר. "יש נסיון לעני מתוך דוחקו ויש לעשיר נסיון שלא ירום לבבו. והמקיים התורה מעוני זוכה שיקיימה בעושר ולא יבעט ע"י העשירות. וכמו-כן היה בכלל בני' בדור המדבר, "ויענך וירעיבך". והיתה זו הכנה שיקיימו אח"כ התורה בא"י מתוך העושר. והיא העצה שיעצה התורה בשמיטין וביובלות שלא לעשות עיקר בעבודת האדמה ולשבות בשמיטה לשמו ית'. המן במדבר "ויענך", היה הכנה שיוכלו לקבל העשירות כראוי אח"כ בכניסתן לא"י. לכן תלה הכתוב שמיטין ויובלות תקון הארץ בהר סיני וכן כתיב "להיטיבך באחריתך".

יחידת שבע השנים יש בה בחינת המדבר ובחינת א"י, יש בה עידן עבודת האדמה ועידן השביתה, נסיונות העוני ונסיונות העושר, תזונת המן השמימית והמאכל האנושי הארצי. והם-הם הבחינות המשמשות אף ביחידת השבוע: ששת ימי המעשה של יגיעת האדם העני, בעבודת אדמת א"י והנסיונות המתלולים לכך, בהוצאת לחם מן הארץ, ושביתה השבת כש"כל מלאכתך עשויה" והוא עשיר השמח בחלקו ה"מדברי" שאין בו עמל ויגיעה ומאכלו דגן-שמים. שתי בחינות אלו, הן בשבת והן בשביעית, יחס של תלות, של הכנה והכשרה יש ביניהם, כשהמגמה היא להגיע לארץ נושבת שכולה שבת – "להיטיבך באחריתך"; לאכול את פרותיה של השביעית, את לחם אבירי הארץ, בקדושת שמים. (ראה לעיל: פ' אחמר"ק; העיון בספר במדבר בשנת השמיטה).

היחס בין המן לבין ערכי השמיטה יש לו פן נוסף. משה נצטוו "קח צנצנת אחת ותן שמה מלא העומר מן, והנח אותו לפני ד' למשמרת לדורותיכם". בהבנת המושג "לדורותיכם" נחלקו חכמים במכילתא, ורש"י בפרושו בחר את דעת ר' אליעזר האומר שהכונה לימות ירמיהו הנביא "כשהיה ירמיהו מוכיחם למה אין אתם עוסקים בתורה, והם אומרים, נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה, מהיכן נתפרנס? הוציא להם צנצנת

המן, אמר להם, "ראו דבר ד'" (ירמי' ב' ל"א) שמעו לא נאמר אלא ראו, בזה נתפרנסו אבותיכם, הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו" (שמות ט"ז ל"ב). ובנסוחו של בעל "לקח-טוב": "נאמר בו שלש משמרות, למשמרת לדורותיכם, לפני ד' למשמרת, לפני העדות למשמרת: לדור המדבר, למשמרת בא"י, למשמרת לע"ל".

והנה בהבנת ענין צנצנת המן לדורות כתב האדמו"ר בעל "בית-יעקב".

להראות שהאהבה הזו לא תופסק לעולם, ולהורות שתמיד לא ירצו רק בעבודה זו, שבכל הלבושים יכירו בהם אהבת הנותן, שיהיה להם מהש"ת, אף שיפסק המן והש"ת רוצה ליתן להם לחם מן הארץ בקנין גמור שיהיה להם תפיסה יותר מלחם מן השמים. מ"מ אהבת הנותן לא יופסק לעולם מתוך ישראל. וגם יהיו רשאים להכין להם תבואה על יום מחר כדאיאת במדרש (אס"ר א') ר' ברכיה והיו חייך תלואים לך מנגד וכו' הלוקח חייטים לג' שנים וכו'. לכן הניח צנצנת המן למשמרת שאף שיקבלו ישראל השפעתם דרך לבושים שידמה להם שמכינים מזון לג' שנים ואינם מביטים בכל פעם להנותן. מ"מ תהיה האהבה בלא הפסק, ואף שהיא מוסתרת לא תופסק לעולם. (שמות עמ' צ"ג).

להזדקק למתנת שמים תמידית זוהי מעלת המדבר, כשאינו יום מכין לחברו, ורק מחוסרי אמנה שבישראל הם שהותירו ממנת המן. אמונה ובטחון בזן ובמפרנס הם מסגולת המדבר ונסיונותיו. הנהגה על-טבעית זו פסקה עם בוא ישראל אל ארץ נושבת (יהושע ה' י"ב) ומכאן ואילך רשאים ישראל הנוהגים מנהג הטבע להכין להם תבואה ליום מחר. מכאן מטבע הלשון של המדרש (בראש אס"ר) על הלוקח תבואה מן הסידקי, מן הפלטר, הלוקח חייטין לשנה והלוקח חייטין לשלש שנים. בחידושי הרד"ל (פתיחתא דאס"ר ס"ק ב') ציין כאסמכתא לבטוי "הלוקח חייטים לשלש שנים" — "ועשת את התבואה לשלש השנים". (וכן בקה"ר פ"ב, החכם עיניו בראשו — זה שלקח חייטים לשלש שנים). הבטחת התורה לבאי הארץ שומרי השביעית — ועשת את התבואה לשלש השנים היא עדות לבטחון ממנו יהנו שובתי שבת הארץ. היא עדות למורכבות שבהנהגת הטבעי והעל-טבעי, להנהגה ה"מדברית" בארץ הזרועה, לדגן-שמים המובטח באסמי הארץ במשך שלש השנים. לחיים התלואים מנגד במאמרו המבטיח של המלך, אדוני הארץ.

צנצנת המן משמרת הוראה היא לדור המדבר, הרואים בעיני בשר את פרנסתם המובטחת. משמרת הוראה היא ליושבי ארץ-ישראל ושומרי מצוותיה, הזוכים ורואים את הברכה באסמיהם בשלש השנים. ומשמרת הוראה היא לעתיד לבא. שהרי זה אחד משלושה דברים שעתיד אליהו להעמיד לישראל: צלוחית של מן (מכילתא). שיאה של גאולת העתיד: "ועושין שמיטין ויובלות ככל מצותה האמורה בתורה" (רמב"ם הלכות מלכים פ"א א'). הנביא המיישר את לב ישראל ומכינם לקראת

הגאולה (שם, פ"ב ה"ב), הוא החושף ומעמיד את צנצנת המן, הוא המכונן את הבטחון בהנהגה השמימית המיוחדת.

פרק מיוחד בתולדותיה של צנצנת המן הוא מה שאירע בימי ירמיהו. שמוש כזה במוצג הממחיש את הבטחון לא עשה שום נביא לפניו; ואכן מה ההיתר – אף למנהיג הדור – להוציא את הצנצנת מהמקום שיועד לה בצמוד לארון הברית?! על-כרחנו אנו מסתייעים במסורת הנזכרת בברייתא (יומא נ"ב ע"ב) שיאשיהו גזז את צלוחית המן בעת גניזת הארון, ושעה שהוציאו את הארון לגניזה במחילה שמתחת ללשכת דיר העצים (שקלים ראש פ"ו) היה שם ירמיהו והוא מנצל הזדמנות חד-פעמית זו להטפה ולחינוך, כהכרעתו של רש"י.

אכן, אפשר שחוויה חד-פעמית זו היתה לה דוקא בימי ירמיהו משמעות נוספת. מצות השמיטה מן התורה תלויה ביובל, "ואין היובל נוהג אלא בזמן שכל יושביה עליה". נחלקו ראשונים אם לאחר שהחזיר ירמיהו לעשרת השבטים ויאשיהו מלך עליהם, האם נהג היובל מדאוריתא או מדרבנן. (ערכין ל"ב ע"ב, ירושלמי שביעית פ"י ה"ב. גיטין ל"ו ע"א, רש"י, תוס', רמב"ן, ר"ן. רד"צ הופמן ויקרא ח"ב עמ' קפ"א, ר"ח. "לאור ההלכה" עמ' ק"ח.)

נמצאנו למדים שעם מפעל השיבה והתשובה של ירמיהו ויאשיהו חזרה מצות השמיטה לכבודה הראשון, ובודאי התעוררה בעית הפרנסה, והיתה איפוא לצנצנת המן הוראה מחודשת בניבי נבואת ירמיהו: ניחוח המדבר והנהגתו בהתחדשות של ארץ לא זרועה. "הדור אתם ראו, המדבר הייתי לישראל".

התחדשות זו בדברי ירמיהו היא אף נחלת דורות שיבואו. כך עולה מדברי בעל "פרי-צדיק" שהם עקרוניים לכל מפעל הנבואה. "כל דברי ירמיהו היו תוכחות וכפי הנראה על הגון לא הועיל בכל דברו וכו' אמנם באמת, בפנימיות, בשורש, למעלה מתפיסת האדם פעל הרבה וכו', כי השומע עכ"פ הוא משה און לשמוע הגם שאינו נכנס עוד בלב עכ"פ יש לזה איזה תקוה" (במדבר 211) "כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם וכו', כל אדם שיש בו יר"ש דבריו נשמעין שנאמר סוף דבר הכל נשמע וכו', אף שאינו נשמע לשעתו אבל לסוף יהיו דבריו נשמעין. וכן דבר ד' לא ישוב ריקם כי אם נעשה וכו' ואם לא יהיו נשמעין בשעתם סופם להשמע וכו' וכן זוכה כל חד מישראל בשבת וכו' לד"ת שיכנס ללב וזוכין לשמוע דבר ד', וזה שמפסידין בכל שנה (בדברי ירמיהו) שמעו דבר ד', אולי נזכה לשמוע עכשיו דבר ד' שיכנס ללב" (במדבר 229; וראה להלן עמ' 434).

קריאת "הדור"! של ירמיהו היא איפוא קריאה לכל דור המטה אזנו לשמוע, והשאלה "המדבר הייתי לישראל" היא בעלת משמעות מיוחדת לשובתים בשביעי ובשביעית מתוך אמונה בהבטחת התורה והנביא. לקחי הטפתו של משה "ויאכילך את המן" עשו פרות ופרי-פרות: לדור – דור המדבר, ולדורות – דור יושבי הארץ ודור שבי הארץ בשלהי הבית הראשון. והרי דברי מוסר אלו עומדים בעצמת

אמיתתם, בעצמת אמרם ובעצמת הבטחתם. שעה שהשביעית נוהגת מן התורה – צנצנת המן היא הדגם והיא הדוגמא. "ועשת את התבואה לשלש השנים". (על "וצויתי את ברכתי" בזמן הזה, ראה "משנת יוסף" שביעית ח"א עמ' ט"ו-כ')

משמרת ההבטחה היא לדור המדבר, לדורות א"י ולעתיד לבא. הוא העתיד של שבי ארץ-ישראל עליו התנבא ישעיהו בהפטרות היום שהיא השניה משבע נחמותיו: "וישם מדברה כעדן". יסודה של השמיטה – שיבה ליסוד גן-עדן (ראה לעיל פ' בראשית).

כל אכילת אדם הראשון קודם החטא היא מגן-עדן, וזהו יסוד האכילה בשבת ובשביעית (שפ"א בהר תרמ"ו).

צנצנת המן מציצה עלינו בשנת השמיטה מבין השיטין של תוכחת משה, מבין רמזי נבואת ירמיהו ומבין חרכי נחמות ישעיהו.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

פרשת ראה

בנים ועבדים בשבת ובשביעית

אחד משני יסודותיה של השביעית מופיע בפרשתנו: שמיטת כספים (ראה ע"כ שבתה של השביעית פ"ד, ועל הקשר לשבת שם עמ' 84) אמנם איזכורה של השבת בספר דברים בכללו הוא בעייתי. (ראה למשל ב"משך חכמה" פ' שלח ד"ה וירגמו אותו: מעת סקלו המקושש וכו' עשה בהם הרגש בלב כל ישראל, עד כי בערבות מואב, במשנה תורה, לא נזכר כלל מהשבת וכו' רק בהדברות לבד.)

והנה בצורה עמוקה ורמוזה בא זכרם, הן של השבת והן של שמיטת הקרקע, בדבריה של התורה בפרשה. "בנים אתם לד' אלוקיכם" מצויין כהקדמה לחובת ההתאחדות – "לא תתגודדו". הדגשה כעין זו מופיעה אף במשנה "חביבים ישראל שנקראו בנים למקום" (אבות פ"ג מ"ד) אלא ששם נכפלו הדברים "חיבה יתרה נודעת להם שנקראו בנים למקום". כפילות זו העסיקה את המפרשים, ובנסוחו של בעל "תוספת ברכה": "מה נתוסף בראיה השניה יותר על הראשונה, ולמה בראשונה בא רק הלשון חביבין, ובשניה אמר חיבה יתרה" (עמ' 106, דברים). ובהמשך הדברים שם הבחין בין המושג "בן" כלשון חיבה וקרוב, בלי שום קירבה משפחתית, לבין הכנוי "בן" במשמעותו הפשוטה, כיחוס תולדי. הקריאה "בני בכורי ישראל" (שאמנם לא הובאה כראיה במשנה לחביבותן של ישראל, ראה תו"ט שם) משמעה קריאה של חיבה גרידא וכמוה רבים: יוסף לבנימין, "אלוקים יחנך, בני" (בראשית מ"ג כ"ט) שאול לדוד, "ברוך אתה בני דוד" (ש"א כ"ו כ"ה). לעומת זאת פנית משה "בנים אתם לד' אלוקיכם" מתפרשת ככנוי "בן לפלוני" שיש בה קרבה של ממש, ומכאן החיבה היתרה המתוספת במשנה.

מעלת "הבן" מתבהרת ע"י הנגדתה למדרגת "העבד". שני איפיונים אלה, בנים ועבדים, הם יסודיים בעבודת ד'. הם נזכרים בתורה "כי לי בני עבדים", בנסוחי חז"ל – השיבנו אבינו [בנים], קרבנו מלכנו [עבדים] ומפורשים הרבה במשנת החסידות. (ראה לעיל: העיון בספר בראשית בשנת השמיטה ולהלן פ' שופטים.)

בעל "שפת-אמת" נתן חילוק זה ענין אף להבדל שבין שבת לימות החול, וקשר את הדברים הן לניסוח במשנה, חביבין, חיבה יתרה, והן לחובת האחוד. אין די בבחירת ישראל מלעילא "צריכין בני" לעורר זו המדרגה להיות נקראים בנים [זו הכונה בחיבה היתרה הנודעת, שתהא ידועה להם ועל ידם] "כי בודאי לא על הגופים חל שם בנים, רק בהיותם אגודה אחת, וגם במה שנבדלין מחוקות העמים כפרוש הפשוט" "לא תתגודדו", וזה תלוי בזה, ועי"ז יכולין לבא לבחינת בנים, והקב"ה נתן להם דעת להשיג זאת המדרגה. בימי המעשה הוא בחינת עבדים ובשבת בחינת בנים, ולכן מתייחדין בשבת ברזא דאחד ונפרשין מן האומות ואז חל עליהם שם שמים והיא בחינת נשמה יתרה היוודת בשבת". (שפ"א דברים 60, וע"ע שם עמ' 64, ל"ג, ל"ד. נאות הדשא ב, שגב. וראה

ב"בית-ישראל" דברים עמ' כ"ה שהניח על דרך האפשר את ההקבלה בין בנים לעבדים לבין שבת וימי המעשה.)

שניות זו בנפש – בנים ועבדים, יש לה מקביל בזמן – בשבת ובחול, ויש לה אף בטוי בבחינת המקום. "אנחנו עושים פה היום איש כל הישר בעיניו" (דברים י"ב ח') – דרגה אחת, והדרגה השניה – "אל המנוחה ואל הנחלה אשר ד' אלוקיך נותן לך". (שם י"ב ט', וע"ע "תוספת ברכה" שהעיר "הלוא המנוחה באה לאחר שנוחלים ומתישבים. אמנם על דרשת חז"ל, שילה וירושלים, כתב רד"צ הופמן מלשון שלוח ומנוחה.) שתי דרגות אלו נתפרשו ע"י בעל שפ"א: "שבת נקרא יום מנוחה במה שנבדלין מהתערובות ומקבלין הנשמה היתרה והיא בחינת נחלה שאין לה הפסק, בחינת בנים. ובימי העבודה הוא כ"א כפי כח עצמותו, וזה איש כל הישר בעיניו, ובש"ק הוא הביטול והכל הוא רק בהנהגה עליונה וזו המנוחה. וכן היה בביהמ"ק תמיד, שנקרא מנוחה ונחלה ששם היו נבדלין מן האומות ונעשין אגודה אחת". (שפ"א פ' ראה, בהשלמה לשנת תרמ"ה, וע"ע פ' ויחי תרמ"ח, שהעמיק בהבדל שבין שילה לירושלים, וב"נאות הדשא" ח"א עמ' פ"ו.)

עבודה לפי המדרגה העצמאית-האישית היא המתיחסת לימי המעשה, ולכן יסודה במדרגת העבד, המשקיע מכוחו שלו ביגיעת כפיו. לעומת זאת מעלת השבת מתיחסת למישור שלמעלה מן הטבע, "להנהגה העליונה" ומשם הרי בא השפע שלא ע"פ העמל, אלא מכח הסגולה, וזו מצויינת בתואר "בן", המוצא את המעלות הרוחניות כנתון.

ע"פ העקרון הזה אנו טועמים טעם מחודש בדברי בעל שפ"א: "כשנשתלח האדם לעבוד העבודה הוא בחינת עבד לעשות מלאכת העולם וגו' אבל בחינת בנים הוא לעשות צורך המלך בעצמו וגו', וזה בכח הנשמה וכן בחינת שבת וגו' וניתן לבני" שיש להם בחינת נשמה" (ויקרא 204).

מעשה אנו רשאים לצרף עוד שניות אחת למערכת דלעיל: שש שנות העבודה ושנת השבתון השביעית. אף שניות זו מתפצלת לבחינת העבד בשנות העבודה ולבחינת הבן בשנת השמיטה. העובד את אדמתו, בשדה ובכרם במשך שש השנים הרי הוא בדרגת "איש כל הישר בעיניו", ואילו השובת ונח בשמיטה בא "אל המנוחה ואל הנחלה". מעלה זו היא שמסייעת לאחדות הישראלית והיא המעמיקה ומכפילה את משמעות "בנים אתם" ע"י שבייתה ומנוחה בשבתותיה של השביעית.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

פרשת שופטים

שופטים ושוטרים בשבת ובשביעית

פרשת שופטים מהווה חלק ממערכת מצוות המסדירה את היחסים בין האדם לבין הציבור, בין היחיד למדינה ולמוסדותיה. אלא שפרט להוראה הפשוטה שיש לציווים אלו ניתנה להם אף משמעות מוסרית. ואכן, פתיחתה של פרשתנו "שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך" נעשתה לשני זרמים במחשבת ישראל המאוחרת כמין חומר לטוות ממנה יסודות הגות לשיטתם.

ר' ישראל מסלנט אבי תנועת המוסר הבדיל בין "חכמה" ל"מוסר", "חכמה היינו ידיעת הדינים ומוסר היינו לידע האבדון וההפסד הגדול הנמצא בהעובר על דת". בעקבותיו כתב ה"סבא" מקלם בספרו "חכמה ומוסר" עמ' רי"ג: "נמצא כי שופטים ושוטרים היינו נגד חכמה ומוסר. רמז הכתוב "שופטים" נגד למוד חכמה, ו"שוטרים" נגד מוסר. תן לך, לעצמך, תן בלב". (וראה ב"נחל קדומים" לחיד"א: תתן לך, לשון יחיד, ולכל אדם מישראל מדבר. בכל שעריך, שכל אדם יגדור גדר בכל שעריך).

ואילו בתורת החסידות כתב בעל שפ"א כמה וכמה אוקימתות בהגדרת שופטים ושוטרים, "שופטים הוא הסכמת הדעת והרצון, ושוטרים הוא תקון המעשה, כי השוטר הוא לגמור המעשה ע"פ דעת השופט". (דברים עמ' ל"ו). חילוק זה בין הצד האידאי, העיוני, ה"חכמה", "השופט", לבין הפן הבצועי, ה"שוטר", "המוסר", הסתבר לו לבעל שפ"א אף כהבדל שבין שבת לימות החול. "השבת היא בחינת הדעת והרצון, ובחול — במעשה, כי כן היה רצון הבורא ית' כי ששת ימים עשה וכו', ובשבת — השביתה, כביכול השבת בבחינת המחשבה ורצון בלבד" (שם, וכן בעמ' ל"ח).

הקביעות של קריאת פ' שופטים בימי אלול עוררה את המחשבה אף בכיוון ערכי התשובה. כך כתב ב"חכמה ומוסר": "אין לנו עתה בגלותנו שופטים ושוטרים על קיום התורה ובמה נמליך אותו ית' עלינו, אם לא ע"י למוד המוסר, הוא הרודה ברצונה קשה את האדם לקבל עול מלכות שמים" (שם). כיוצא בדרך זו כתב בשפ"א (פ' שופטים תרל"ו) "כל השערים שהקב"ה פותח לאדם, צריך האדם ליקח מהם לעבודת הבורא, וז"ש שר"ש תתן לך בכל השערים הללו, מהם תתן לך שופטים וכו'. כי יש לאדם לדעת שיש שערים למעלה משערים עד שזוכה לבחינת תשובה באמת שהוא החזרת אדם לשרשו. והוא בחינת שבת קודש".

ענינה של התשובה המיוחדת לשבת נתברר ב"אורות התשובה" פט"ז א. (וראה "עולת ראייה" ח"א עמ' קל"ט שמועות ראייה פ' תזריע תרפ"ט). "מה גדלו מעשיך ד', מאד עמקו מחשבותיך" — שני עולמות הם. זה שהוא "מעשה ד'", הבריאה כפי המתגלה לעינינו בחוקים ובמשטר קבועים. ועולם "מחשבת ד'", העמוק ונעלם במעמקי האידאה. עולמנו מה שנעשה בו — עשוי ולכאורה אין בו מקום לתשובה. ולכן

כשראה אדם הראשון מציאותה של תשובה המעוגנת בעולם מחשבת ד' פתח ואמר "מזמור שיר ליום השבת" (ב"ר סוף פ' כ"ב, וראה: "שירת השבת ושירת התשובה אצל הר המוריה", "בשעריך" ר"ה תש"ל).

בשינוי מה כתב בשפ"א: "מה גדלו מעשיך כו' מאד עמקו מחשבותיך, כלומר, נ"י התבוננות כח הבורא ית' במעשה בראשית (שהוא בבחינת המשטר והשוטר) נלמד מכ"ש מה מאד עמקו מחשבותיך [בבחינת השופט] כי לעולם המחשבה עמוקה מהמעשה, והתבוננות ימי המעשה בבחינת "גדלו מעשיך" ובשבת בבחינת "עמקו מחשבותיך" (פ' שופטים תרל"ז).

הגדרות אלו של "שופט" ו"שוטר", "חכמה" ו"מוסר" "מחשבה" ו"מעשה" "שבת" ו"ימי מעשה" כוחן יפה אף לשנת השמיטה ולשש שנות העבודה. שנת שבת הארץ חצובה, כמו כל הערכים השבתיים, מעולם המחשבה, ולכן יסודה ב"חכמת השופט" במישור העיוני, ואילו שנות העבודה עניינם בעולם העשייה הממושטר, במישור הביצועי.

נמצא שיש ל"שופטים" ו"שוטרים" הוראה כפשוטם של מושגים, משנה הוראה כמדרשם של ערכים, ומשתלשלת משמעותם ביחס לשבת, לשמיטה ולתשובה. שופטים ושוטרים אלו יושבים בשערים, שאף הם נדרשו ע"י הסב ונכדו ונכד נכדו. כתב בעל "חידושי הרי"ם" "בכל שעריך הם שעורין דליבא, שידע אדם כי כל מה שנפתח לו מעט שער כל אחד לפום שעורין דליבא, הכל "אשר ד' נתן" (חידושי הרי"ם על התורה עמ' רנ"ה); ופרש בעל "שפת-אמת": "כל הרגשה מפתחת הרצון והחשק שבלב, שזה נקרא שער ופתח בפנימיות האדם, יהיה רק לד' בלבד" (שפ"א דברים 68). והוסיף בעל "בית-ישראל": "נניין שערים דאיתא הפותח שער לדופקי בתשובה, לכל מי שרוצה לשוב בתשובה יש שער שדרך בו יכול להגיע לתשובה. כתיב "שער החצר הפנימית הפונה קדים יהי" סגור ששת ימי המעשה וביום השביעי יפתח", ששת ימי המעשה ע"פ רוב האדם טרוד ומנותק מעבודת ד', אבל ביום השבת יפתח, נפתח השער להרצים לשוב" (יבית ישראל" דברים עמ' 56).

ענינה של התשובה ביחס לשמיטה נזכר ב"מאור ושמש" פ' בהר "ושבתה הארץ שבת לד', ר"ל שם תשוב הארץ לד' בתשובה שלמה" (וראה שש"ה עמ' 28, 50). ובלשונו של בעל "שפת-אמת": "עיקר בחינת השבת לשוב כל דבר לשרשו. ולכן בכח בני' לעשות השבת בנפש ובארץ" (פ' בהר תרנ"ז).

ערכי התשובה המתיחסים לשנה השביעית מתנסחים בבחינת בנין; וכך היא הצעתם של הדברים.

"השיבנו אבינו לתורתך וקרבנו מלכנו לעבודתך", היחס בין האב והבן, המלך והעבד, התורה והעבודה מתבאר ע"פ מה שכתב ב"דובר שלום" (בסדור "אוצר התפילות" וראה בטור א"ח ס' קט"ו) "השיבנו לתורתך בדבור וקרבנו לעבודתך במעשה". מושגי הדבור והמעשה מתיחסים אף לדרגת הבנים והעבדים, ואלה כאלה

מתיחסים לערכי השבת וימי המעשה. (ראה: העיון בספר בראשית בשנת השמיטה.) "שבת בחינת בניס, ובימי המעשה בחינת עבד" (שפ"א בראשית 102), "כשנשתלח האדם לעבוד האדמה הוא בחינת עבד לעשות מלאכת העולם, שהעבד עושה דברים לתקן צורכי מדינות המלך. אבל בחינת בניס היא לעשות צורך המלך בעצמו. וכן בחינת שבת" (שפ"א ויקרא 204).

בשש שנות העבודה – תשובת ימי המעשה היא בבחינת "קרבנו מלכנו לעבודתך", ובשבתה של יחידת שנים זו התשובה בבחינת "השיבנו אבינו לתורתך". אכן, בשנה השביעית "זוה דבר השמיטה" כל ענינה של השנה בתשובה בדרגת הדבור, בדרגת העסוק הקבוע בדבריה של התורה (ראה: פרשיותיה של השביעית, פ' בא) מעתה, בואה חשבון בדבר מעלתה של התשובה בשבתה של השביעית. קול הדפיקה בשער התשובה מתייחד הוא לימי אלול. צליל מיוחד לקול זה בשבתות, ונעימה בלעדית לקולות אלו בשנה השביעית, גבורי הכח שומרי השמיטה הם הבנים הזוכים לשמוע ולהענות לדברי הקול הבא בשעריהם.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

דרור בשבת ובשביעית

מצות שלוח הקן גם אם היא "מצוה קלה כאיסור" (חולין קמ"ב) זכתה לפרק בש"ס (חולין פ' י"ב) לפרק ב"יד החזקה" (שחיטה פ"ג) ולסימן ב"שולחן ערוך" (יר"ד רצ"ב). אולם לא רק בהלכה, אלא אף באגדה, במחשבה ובתורת הח"ן נתבצר לה מקום מיוחד. "יש במצוה זו עניינים גדולים הן לפי הנגלה וגם לפי הנסתר" (רקאנטי). הבטחת התורה לאריכות ימים על קיומה של מצוה זו נדונה ביחס לבעיות שכון של המצוות (חולין קמ"ב) והניסוח המוטעה "על קן צפור יגיעו רחמך" נדון ביחס לטעמי המצוות. (רמב"ן דברים כ"ב ו', שפ"א דברים עמ' 92, 94. הקדמת "עולת ראייה" עמ' י'). בעולם המחשבה הפנימית סכם הרמב"ן על סמך דברי ספר הבהיר "המצוה הזאת רומזת לענין גדול", ובדברי בעל ה"לבוש" על הרקאנטי שהכונה היא לשמיטין ויובלות. ובאברבנאל: "והנה הרמב"ן עשה סוד מזה המאמר ואני הגדתי דעתי בו". בדברי הזוהר קבל הענין מעמד מיוחד במינו: "היכל קן צפור" הוא מקום משכנו של משיח. (שמות ז, ע"ב ואילך, בלק קצ, ע"ב. וראה עוד אגרות חזו"א ב, עמ' קמד.) ונתפרש הדבר בכתבי הרב קוק: "המעשים כולם עומדים בצורה עוברית, כל ההווה כולה נשמות אפרוחים או ביצים. ומשיח גנוז הוא בקן צפור, והאפרוחים מתפתחים. והולכים ומתקרבים לצורת היות החיים והמפעל" ("אורות" עמ' ל"א) "משיח צדקנו שיצא מהיכל קן צפור, כלומר, מכל הקדושות שבכח יגלה בפועל" ("אגרות ראייה" ח"א עמ' 60).

פרספקטיבה פחות רחבה של הענין ויותר אישית באה בדברי האברבנאל בפרושו לתורה, ובדברי בעל שפ"א היוצא בעקבות הזוהר (בלק קצ"ו ע"ב). שניהם מתנבאים בסגנון אחד: "הצפור מורה על נפשנו שהיא כצפור משמי עליה, והיא קשורה ביד זה העלם הפתי שהוא הגוף" וכו' (דברים כ"ב ו'). "הגוף הוא קן לנשמה, וע"ז נאמר קן צפור, שצפור רומז לנשמה", אלא שב"שפת-אמת" באה הרחבה על סמך הדימוי בתהילים פ"ד, ומכאן לעניני שבת. "כפי תקון הקן שהוא הגוף, וכתוב גם צפור מצאה בית, ואז מתקיים נמי (המשכו של אותו פסוק) ודרור קן לה, שהיא בחינת השבת שנקרא מנוחה, ויש בו נשמה יתרה כפי תקון הכנת מקום ובית להנשמה בימי המעשה, כן יש בש"ק התפשטות הנשמה היתרה" (פ' תצא תרמ"ה). העולה מדבריו שצפור הוא כנוי לבחינת הנשמה של ימות החול, ודרור – לבחינת הנשמה היתרה. (למה נקרא שמה דרור, שדרה בבית כבשדה, ע"ש דירה, שדרה בכל מקום. ביצה כ"ד, רש"י.) כשם שהבית משמש כינוי לתוצאות של עמל ימי המעשה, כך הקן – בטוי למנוחת השבת. המתח בין החופש הנשמתי, זה המקופל במושג הדרור, לבין הצמצום והכליאה בבית ובקן, הוא שהוליד את מושג הנשמה היתרה, הוא היסוד של "נחלה בלי מיצרים", שהיא ענינה של השבת. רעיון זה מונח אף ביסודה של השמיטה (לעיל עמ' 111) ומתיחס אף למטבע הלשון – דרור, "מקץ שבוע שנים... לקרוא דרור איש לרעהו" (ירמ' ל"ד י"ד)

ושרשו במצות היוכל "וקראתם דרור בארץ". וביחזקאל (מ"ו י"ז): "שנת הדרור". דרור מהשעבוד לעבודת האדמה, הוא סוף ענינה של השמיטה. (על הקשר לבושם, מור דרור, הזורם בחפשיות מן השיח ראה להלן: קריאת הדרור במוצאי שביעית). עבודת ששת ימי המעשה בשש שנות העבודה, מכוונת להקמת הבית והקן, כדי שצפור הדרור של נשמת המשיח תוכל לפרוח אל מרחבי החרות בלי מיצרים. היחס הנסתר בין משיחיות, שלוח הקן, הקרבת הקרבנות [אשר שתה אפרוחיה את מזבחותיך] ושמירת שמיטה ויובל, מתבטא בתורת הנגלה בדברי הרמב"ם (מלכים פי"א ה"א) "המלך המשיח. בונה המקדש, מקריבין קרבנות ועושין שמיטין ויובלות".

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

בכורי השבת והשביעית

בעית הבאת בכורים בשביעית נדונה במקורות שונים. (סכום השיטות בס' "לאור ההלכה" עמ' קל"ג-קל"ד. וראה מקורות נוספים בתו"ש כ"ג אות ס'. "פרדס יוסף" משפטים עמ' רנ"ב. "משנת יוסף" ח"ד עמ' ק"ב, "חקר ועיון" ח"א עמ' ק"ע). רש"י ז"ל סכם: "שאלת בכורים בשביעית עוד לא הוכרעה" (שם). אולם בעולם ההגות העמיקו בסוגיית הבכורים ונמצא לה מכנה משותף עם השבת ועם השמיטה. (ראה: שנים עשר ירחי שביעית, רוזנסון, עמ' 75).

פתיחת פרשתנו: "והיה כי תבוא אל הארץ אשר ד' אלוקיך נותן לך נחלה וירשתה וישבת בה". ודייק בעל "שם-משמואל", "למה הוסיף בכאן מילת 'נחלה'?" ונראה שרמז בזה טעם על מצות בכורים בכללה, ע"פ דברי הש"ס ר"ה (י"ב ע"ב) נחלה אין לה הפסק.

כל ימות השנה אדם עובד את שדהו ואת כרמו, שנראה לכאורה השתקעות בגשמיות והתרחקות מהשורש, וכאשר בכרו הפרות והוא מביא בכורים לבהמ"ק בגודל אהבה ודבקות בשירות ובהשתחואה, מורה שאחרית המעשים של ישראל היא לדבקה בו ית"ש, ומורה על ענין ישראל שהאחרית שלהם הוא השי"ת, ומזה באה התחדשות החיים, וחזין מחדש לא"י בגשמיות וברוחניות וחוזר חלילה, ושע"כ הוא נחלה שאין לה הפסק, א"כ במה שאמר הכתוב כאן אשר ד' אלוקיך נותן לך נחלה, בזה האיר את טעם המצוה.

וי"ל שזהו מה שאמר ד"ל (תנחומא א') שבת קול מברכתו: תזכה ותשנה לשנה הבאה, והיינו משום שמענה מתחלת מחדש שלשלתם של חיים, ושחזור חלילה, נחלה בלי הפסק, ומובן שהיא מצוה חביבה עד מאד, שזו המחזיקה ביד איש, שלא יהיה רובץ תחת משא ילדי יום, ולא יפול הנופל בזכרו ביום ענין ומרדו, כי קרוב היום שעתיד להדבק במקור החיים ושתתחיל לו מחדש שלשלת של חיים".

וכנראה שזהו כל ענין בריאת העולם, שהיה נמתח והולך ונתרחק מהשורש (ראה יומא נ"ד ע"ב) עד שבא שבת, ששב הכל למקורו, ומתחילים מחדש ימי המעשה, וכמ"ש הרב אור"ח (בראשית ב' ג') שכל הבריאה היתה רק ל' ימים, ובכל שבת מתחדשת הבריאה ל' ימים אחרים וחוזר חלילה, והתכלית היא שבת — סוף מעשה במחשבה תחילה. וכן כל השביעית מורה על ענין זה, שמספר שבע מורה על הקפה וכמ"ש (איוב א' ה' וראה "דעת מקרא") ויהי כי הקיפו ימי המשתה, כי מספר ששה הוא שש קצוות והשביעית כנקודה בתוך ההיקף, והוא השלמת הענין לשוב אל מקורו ולהתחיל מחדש, וזהו שם השבע — שבת

בימים, ותשרי — ירחא שביעאה — שבת בחדשים, שחזור עד הראש וממנו מתחלת שנה חדשה.

ונראה דזה טעם "תשרי ר"ה לשנים", אף למ"ד בניסן נברא העולם, והיה לכאורה יותר נאות שיהיה ניסן ר"ה, מה גם שבניסן הוא זמן הפרחת הטבע. אבל בא להורות על העיקר הזה, שאף שהוא זמן השלמת גדול הפרות, ושמענתה מתחילים ימות גשמים שהם זמן שביתת הטבע, והם אחרית השנה — אחרית זו איננה אחרית בהחלט, אלא מאז מתחילים הגשמים והכנה על הפרחת הטבע להבא, ואין זה אחרית אלא ראשית, כי האחרית היא שבה אל השי"ת, ואז הוא זמן עבודת ירחא שביעאה.

והנה אף שכל השביעיות כולן וכן שמיטה ויובל יעידו וירוננו בגאון קולם על העיקר הזה (ראה לעיל עמ' 107-106, 120) מ"מ מעשה בפועל שיהיה מורה על עיקר זה, היא מצות בכורים ביותר, שהיא מעשה מורגש, אדם רואה תאנה שבכרה ומשתוקק אליה, והוא חוסם את תשוקתו ומוסרה לשמים, מורה שתכלית סבוב הגלגל היא לחזור לשרשו (דברים עמ' קפ"ד).

ממשנתו של הכוזרי (מאמר ג' ה') למדנו שזמני תפילה הם פרות היום והלילה (ראה תנחומא בראש פרשתנו על ביכורים וזמני תפילה) ו"פרי-השבוע — יום השבת", וכן "פרות" החודש והשנה. ע"פ האמור עולה שפרי שבוע השנים — השמיטה, בכורי שש שנות העבודה — השביעית.

מבעד לשמחת הבאת הבכורים מסתתר צילו של החדלון, כשם שבכל שמחת לידה טמון עצב המיתה. מיוחדים הם ישראל, שאחריתם נעוצה בראשיתם, שבת-קול מכרזת ומבטיחתם על הבאת בכורים לשנה הבאה, שכל התבכרות מחזירתם לנביטה.

כך הוא הכלל וכך היא המידה בפרות המקום — באילני השדה, וכך בפרות הזמן — השבתות והחדשים — ל"חדשיו יבכר" (יחזקאל מ"ז י"ב) ובבכורי השנה — החודש השביעי, כשבת-קולו של עזרא הסופר (מגילה ל"א ע"ב) מברכת: תכלה שנה וקללותה, תחל שנה וברכותיה, וכך בבכורי השנים — שנת השבע. זו השנה המתברכת מלפניה, "וצויתי את ברכתי", ומתברכת מאחריה מפיהם של "מלאכיו גבורי כח, עושי דברו" המלויים את שומרי השביעי והשביעית, כך לשבת הבאה, כך לשמיטה הבאה.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

הכלל והפרט בשבת ובשביעית

כהקדמה לברית שעליה מדברת התורה בפרשתנו, באה רשימה מפורטת של המשתתפים: ראשיכם, שבטיכם וכו'. (ראה בזוהר שמנה עשר מדרגות, וההסבר ב"מי השילוח" וב"פרי-צדיק" ס' ב', "ב). אלא שלפני הפרוט באה ההכללה: כולכם, וברמב"ן: "ועל דעתי יכלול ויפרוט", וב"העמק דבר" הדגיש את המשמעות ההגותית: "אע"ג שכל אחד נדון בפרט, מ"מ כל אחד גורם להכריע להכלל אם לשבט אם לחסד". ואכן, רבים מן הפרשנים עסקו בבחינות הכלליות והפרטיות המקופלות בדברי התורה; ויש שבאו בדבריהם מענייני דיומא, הדי הימים הנוראים.

מכת"י של האדמו"ר השלישי לבית סוחוצ'וב ניצל הקטע הבא ("נאות הדשא" ח"ב עמ' שנג).

הנה מתחילה כללן הכתוב כאחד כולכם, ואח"כ מנה עשר דרגין דישראל: ראשיכם וכו'; נראה באור הענין, דהנה עבודת האדם יש בה שתי בחינות, וכנגד זה יש ג"כ שתי בחינות בענין ההשגחה והדין, כמו שאמרנו ז"ל: בר"ה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון, ואמרנו שם: וכולן נסקרין בסקירה אחת. חיילות של בית דוד, היא השגחה מצד הפרט, לבחון את כל אחד ואחד, וגם השגחה מצד הכלל, שכוללם יחד בסקירה אחת.

ולעומת זאת יש גם שתי בחינות בעבודה, מצד הפרט ומצד הכלל, וכמו שאז"ל (פסחים ס"ה ע"ב) מעיקרא כי עביד איניש אדעתא דנפשיה קא עביד, ועבודה זו דמעיקרא דעביד אדעתא דנפשיה היא כדי לתקן עצמו. וכל אחד עוסק בעבודה כפי בחינתו, מה שצריך לתקן עצמו, ובעבודה זו כל אחד שונה מרעהו. אך תכלית העבודה היא לשמה והיא רק לצורך גבוה, כנודע, שזוכה האדם לזה אחר שכבר עסק בתקון עצמו, בזה כל ישראל שוים כאחד, ולפעמים שקולה מצוה שעשה נחות דרגא בישראל יותר ממצות אנשי מעלה. ולעולם צריך האדם לעסוק בעבודה בשתי הבחינות האלו. והן לעומת בחינת הפרט ובחינת הכלל, כי העבודה בתקון עצמו הוא מצד הפרט, והעבודה לשמה היא מצד הכלל, ולעומתם שתי בחינות ההשגחה, עוברין לפניו כבני מרון, מצד הפרט, לבחון כמה האדם שלם בבחינת העבודה של תקון עצמו,

* בשמיטת תשס"א קוראים פרשת ניצבים בשבת האחרונה של השנה, ואילו את פרשת וילך ובה מצות הקהל "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה" קוראים בין כסה לעשור תשס"ב.

ובחינת כולן נסקרין בסקירה אחת, מצד הכלל, להשגיח על האדם אם עבד עבודה לצורך גבוה.

וזה ג"כ ענין הפרשה, אתם נצבים היום כולכם, היא בחינת ההשגחה מצד הכלל, ואח"כ מנה הכתות, עשר דרגין של ישראל, וזה בבחינת ההשגחה כבני מרון.

דוגמת שתי בחינות עבודה אלו, הן בחינות עבודה של ימות החול ועבודת שבת. עבודת ימות החול לתקן את האדם, שאז זמן העסק בעסקי עוה"ז, וצריך האדם לשעבד יצרו ולתקן נפשו שלא יפול בהבלי העולם (חוץ מיחידי סגולה אנשי המעלה שכל ימיהם עבודתם לצורך גבוה, והם בבחינת שבתות ימי החול) (זוהר ח"ג כ"ט ע"ב, קע"ט ע"א) ובשבת זוכה האדם לצורך גבוה, ולפי ערך העבודה בימי החול שתקן עצמו. יזכה לעומת זה בשבת לעבודה לשמה, לצורך גבוה, ולכן בשבת ישנן שתי בחינות הנ"ל, כמ"ש איש על מחנהו ואיש על דגלו, שכל אחד זוכה למעלה לפי ערכו, וזה בבחינת העבודה לתקן עמו, ושבת עצמה היא רזא דאחד, מצד הכלל, בעבודה לצורך גבוה.

ובר"ה מתגלות ביותר שתי בחינות ההשגחה, כבני מרון וסקירה אחת, ולכן בגמר השנה, קודם ר"ה, צריך האדם להתיישב בדעתו ולבחון כמה עסק כל השנה בעבודה לתקן עצמו ובעבודה לצורך גבוה, וביותר בשבת האחרון, שכולל כל שבתות השנה וכל עבודות השבתות.

בשבת פ' נצבים, שיש בו רמז לשתי בחינות ההשגחה והעבודה, צריך האדם להתבונן ולקבל עליו לעשות בשתי בחינות העבודה, ובוה יזכה בר"ה בדין. ואז הוא גמר בחינת אתם נצבים, כמ"ש בספה"ק, כי אתם נצבים קאי על ר"ה.

יסודה של שבת הארץ — בחינת הכלל. (ראה: העיון בספר ויקרא בשנת השמיטה). נמצא לפי הנ"ל שהעבודה המיוחדת לשביעית היא העבודה לגבוה, בחינת הסקירה האחת שאינה נזקקת להתפרטות, אותה מדרגה של "שבתות בימי החול" שהיא נחלת היחידים, הופכת בשמיטה לדרישה מהכלל. הפן הכללי הזה מסביר אף את שיאה של השמיטה הנזכר בפרשיותינו: מצות הקהל. כך אף כרך הרמב"ן את ראש פ' נצבים על פתיחתה הכוללת: "כולכם" עם ההקהל. ו"הזכיר עוד הטף והנשים... להביאם בברית" כדי "לזכותם כטעם שאמרו בהקהל". (על בחינת השבת ביחס להקהל, ראה שש"ה פ"ה).

תהליך ההתנערות מחשבונות הפרט וההתכללות במעלת הצבור מתקרב לשיאו עם סיומה של שנת השבע. שבתה האחרונה של השביעית מוצאת את כל עם הקהל ניצב כאחד, ברזא דאחד, "כולכם", מוכנים להקהל ולעמוד בברית חידושה של דת האמת.

תשובת השבת והשביעית

העיון בפרשת האזינו בזיקה לנושאי השמיטה יש לו פנים כפולות. "האזינו" כשירה, שירת התשובה, שירת שבת-שובה, שירת שבת הארץ. ו"האזינו" כשירה שנצטוו ישראל לכתוב במסגרת מצוה תרי"ג, שקדמה לה מצוה תרי"ב, מצות הברי"ת, היא מצות הקהל בשלהי השמיטה.

מימד התשובה הוענק לשירת האזינו ע"י הרמב"ם. חלוקת השירה בעבודת המקדש – בשירת הלויים, ובעבודת בית הכנסת – בקריאת התורה, נקבעה בגמרא: "הזינו לך". (ר"ה ל"א ע"א, וראה ר' בחיי דברים ל"ב מ"א שזו מתקנת עזרא. בפרוש הסימן כמה שיטות. ראה אנצ'י. תלמודית בסכום שיטות הראשונים.)

בטעם חלוקה זו כתב הרמב"ם (הלכות תפילה פ"ג ה"ה) "כל העולה לקרות בתורה פותח בדבר טוב ומסיים בדבר טוב, אבל פרשת האזינו קורא הראשון עד זכור ימות עולם וכו', ולמה פוסקין בה בענינות אלו מפני שהן תוכחה, כדי שיחזרו העם בתשובה". והעיר ה"כסף משנה", "לשון רבינו ונכון הוא" (והביאו בב"י אר"ח ס' תכ"ח). ובלבוש ס' תכ"ח: "מפני שלרוב הפעמים קוראים פרשה זו בשבת שבין ר"ה ליוהכ"פ שהם ימי תשובה". ואילו ר' בחיי כתב (דברים ל"ב מ"א) ו"תקן [עזרא] הסימן הזה בהפסקות הפרשה הזאת המקובלת אצלנו, לבאר שיחזור הזיו והזוהר והכבוד והתפארת לישראל כמבראשונה, ושבו בנים לגבולם", דהיינו הזיו לך, לישראל לך, (וכן הוא ב"דרכי משה" שם).

ובמהרש"א (ר"ה שם) "הזיו לך – לשבת, שיר של שבת יש לו זיו, דהיינו מפי משה קרן עור פניו ותרגומו זיו". בעקבותיו הוסיף בעל "עיון יעקב": "מטעם שהוא [משה] בחר ביום מנוחה במצרים, זה יום השבת, ולפי שמות משה ביום השבת, ומיום שמות משה פנה זיום והדרם של ישראל לכך אומרים אותו בשבת". (השוה: מפרשי הסדור על "כליל תפארת בראשו נתת" וחת"ס פ' האזינו.)

פרשת האזינו זכתה בתורה לכנוי מיוחד: שירה, "זענתה כתבו לכם את השירה הזאת. למען תהיה לי השירה הזאת לעד". בהסברת מושג זה נאמרו כמה וכמה הסברים. הרמב"ן כתב "זיקרא שירה, כי ישראל יאמרוה תמיד בשיר ובזמרה, וכן נכתבה כשירה, כי השירים יכתבו בהם הפסק במקומות הנעימה" (דברים ל"א י"ט). ואילו הגדרתו של הרשב"ם: "סידור דברים קרוי שירה" (ל"א ל'. וראה "העמק דבר" ל"א י"ט שצוין לקדמת העמק אות ג').

* בשלהי שמיטת תשס"א חלה שבת פרשת האזינו בין יוהכ"פ לסוכות (שנת תשס"ב).

בעקבות דברי הראשונים על סדור דברים ועל נעימתם ניתן לומר שאחד מיסודות השירה הוא סידור הנגודים והתלכדותם. מתחים המתאחדים להרמוניה הם האומרים שירה. "השירה היא התפיסה היותר מעמיקה במושג" (המחשבה הישראלית דף כג). תפיסה זו מבליטה את היחוד של כל אחד מהמרכיבים ואת ההתאמה שבהתאחדותם. השחור והלבן, הצליל הגבוה והצליל הנמוך, החורר והבוהק, כל אותו מתח שמסלק את המונוטוני, הוא שיוצר את השירה. כך הסביר ב"פחד יצחק" (חנוכה עמ' ל"ח) את יסוד ההוד וההדר, "בסוד הקצב שבין תנועות מתחלפות, בהתאמה שבין יסודות מתחלפים. יפיה של המנגינה הוא בקצב תנועות הקול המתחלפות מן העוז אל הרוך, מן הרפיון אל הקושי". לכן שנינו במשנה על שירת הלויים העומדים על הדוכן "נכנסים לויים קטנים לשורר עימהן, ליתן תבלין בנעימות הלויים, לפי שקול הלויים הקטנים דק ומתבל את קול הלויים הגדולים" (רש"י ערכין י"ג ע"ב), ואע"פ כן אמר ר' יוסי (חולין כ"ד ע"ב) "ויהי כאחד למחצצרים ולמשוררים להשמיע קול אחד ש"צריכין לבשם את קולם שיהא נראה כקול אחד".

מכאן בשירת האזינו – שמים וארץ, משה ויהושע, דור באי הארץ ודורות יבואו, והיא השירה שיש בה לשעבר, ויש בה לעתיד לבא, יש בה בעוה"ז ויש בה לעוה"ב (ספרי) יש בה גלות ויש בה גאולה.

מכאן שירת התשובה – הזדונות והזכויות – שבעצם הגדרתה מונח הנגוד הנמרץ ביותר: "אמש היה זה מובדל מד' אלוקי ישראל. והיום הוא מדובק בשכינה" (רמב"ם הלכות תשובה פ"ז ה"ז וראה "אש-דת" ח' פ"ד: השירה והתשובה). וכן ב"האזינו": "חמאת בקר וחלב צאן" מחד, "וישמן ישורון ויבעט" מאידך. "צורם מחרם" לעומת "ועל עבדיו יתנחם". "ירכיבהו על במתי ארץ" בצד "ותאכל ארץ ייבולה", ושני אלה בצד "וכפר אדמתו עמר". על בחינה זו של תשובה רמז בהקדמת "אורות-התשובה" בדברו על ערכו של אוצר התשובה מצידו הפיזי, ובחתימת הספר בתקוה כי "קום יקום לנו משורר התשובה".

מעתה נפתח פתח להעמקה בנוסחת הזי"ו ל"ך. זיו פניו של משה האיר גם ביומו האחרון שעה שקרא באזני העם את שירת האזינו. "לא כהתה עיני ולא נס לחור". "ונתת מהודך" נאמר אצל משה (במדבר כ"ז כ') ותרגם אונקלוס "ותתן מזיוך" ופרש"י "זה קירון עור פנים". "פני האדם הם המקום היחידי בגוף שדרכו זהרורי השכל בוקעים אל החוץ. התכופות העור בפני הנשמה" (פחד יצחק" שם עמ' ל"ט). היא שירת ההוד של הניגודים שעשו שלום ביניהם והאירו בפני משה.

אותה שבת של דיוזוגי היתה (סוטה י"ג) ומשה קורא בה ב"האזינו". "חכמת אדם תאיר פניו" ובהתבטלות החיצונית של העור לגבי הפנימיות של האור מתגלה "סוד היוז הנמשך על הפנים" (קונטרס השבת עמ' ז) ולכן מיוחד הוא מאור פניו של האדם בשבת (ב"ר י"א) ולכן מיוחד הוא זיו פני משה בבואו לשיר בשבת את שירת התשובה שסימנה הזי"ו ל"ך.

מושגי השירה והתשובה יש להם יחס אף לערכי השמיטה. בהבנת הדבר כתב בעל "מאור ושמש" (פ' בהר. וראה לעיל פ' שופטים, לעיל עמ' 28, 50).

הקב"ה ברא כל עולמות כדי שידעו כל הברואים מא-להותו ית"ש ולא יעברו רצונו ולא ישנו את תפקידם. והנה כתיב "עץ עושה פרי" ופירש"י שהארץ עברה על הציווי שהקב"ה אמר לה שתוציא עץ פרי שיהיה טעם העץ כטעם הפרי (בראשית א' י"א, וראה "אורות התשובה" פ"ו ז', מוסר הקודש עמ' ק"מ רצ"ד, "התשובה במשנת הרב קוק" עמ' 23) והיא לא הוציאה אלא עץ עושה פרי. ואולי הארץ ששינתה תפקידה היה בכל העולם טעם עץ ופרי שווים. ואם נאמר שחטא הארץ גרם חטא האדם, צריכה הארץ תחילה לתקן את אשר עיוותה, ועי"ז ישוב גם האדם בתשובה. (ומאידך) אם האדם שב בתשובה שלמה ומתקן מעשיו כראוי ומשים בטחונו בו ית"ש, גם הארץ נזכרה ומתחרטת על ששינתה תפקידה בימי בראשית ושובה לעשות רצון הבורא ית"ש להוציא תבואה בלא חרישה וזריעה. שהזדככות הארץ תלויה בהזדככות האדם. וזה ענין השמיטה שנצטוו ישראל בבואם לארץ. שאוירה דא"י מחכים, וגם הארציות אינה מגושמת כ"כ ושם יזרעו שש שנים לשם קדושה ובזה יקדשו הארץ ותבוא לידי תשובה גמורה על השינוי של ימי קדם. ושבתה הארץ שבת לד', ר"ל שם תשוב הארץ לד' בתשובה שלמה".

וכעין זה כתב בעל שפ"א (בהר תרנ"ז) "עיקר בחינת השבת לשוב כל דבר לשרשו, כמ"ש שבו איש תחתיו. ולכן בכח בנ"י לעשות השבת בנפש ובארץ".

שירת התשובה של האדם הראשון המתייחסת לשבת – יצא ואמר מזמור שיר ליום השבת" (ב"ר סוף פכ"ב) עשויה למצוא את השלמתה בתקון שיבוא בשבת הארץ לאדמה שנתקללה בעבורו. ומכאן העמקה והמתקה בסיומם של דברי איוב "אם עלי אדמתי תזעק – תחת חזית יצא חזק" (איוב ל"א ל"ח-מ) המהווים את שיאם של טיעוניו – "תמו דברי איוב". ואמנם חז"ל (תנחומא הישן ראה, ילק"ש תתצ"ב) נתנו את פסוקי איוב אלו ענין למצוות התלויות באדמת א"י. אכן, "ד' שב את שבות-שבית איוב".

אף פסגתה של שירת האזינו במעלתה של א"י, בכפרתה, בתקונה וביחסה לעם היושב עליה. "וכפר אדמתו – עמו". "קודם הכפרה רבצה על אדמתם קללת אלוקים, כשיכפר להם יסיר חטאתם גם מן האדמה" (מלבי"ם).

בענינה של השירה אנו מבחינים בשתי בחינות: שירת השגרה ושירת החריגה (ראה לעיל פ' בשלח). השירה על מהלכי הטבע שנתגלו לאחר בריאת העולם, והשירה על הגילויים העל-טבעיים המתיחסים לעידן שקדם לבריאה. שירת שבת-תשובה שהיא שבת ראשונה בשנה, מיסודו של אדה"ר היא, שאמרה בשבת הראשונה בתולדות העולם (פדר"א פ"ט) ומקורה בעל-טבעי, בחריג, בתשובה שנבראה לפני העולם. כיוצא בה אף שירת הארץ בשבת הארץ, על העל-טבעי המתגלה בעולמו.

שירת השביעית מקורה בנגוד שבין השביתה מעבודת הארץ ובין הברכה שנשתלחה בתבואה. "ויברך את יום השביעי — ברכו באור פניו של אדם, לא דומה אור פניו של אדם כל ימות השבת כמו שהוא דומה בשבת" (ב"ר פ' י"א, ושם בהמשך, "במוצ"ש ניטל ממנו זיור"). זיו פניה של שנת השבע אינו דומה לשנים אחרות מאחר שמכוחה פולשת ברכת הפנימיות "וצויתי את ברכתי" על פני השדה אשר ברכו ד'.

שירת האזינו בשבת-שובה וביחס לשביעית היא שיר מרובע: שירת התורה, שירת התשובה, שירת השבת, שירת הארץ.

קריאת פרשת "האזינו" באה פעמיים ב"שנת" השמיטה שהרי זו נמשכת עד סוכות של השנה השמינית. כך כתב בפסיקתא זוטרתא — לקח טוב פ' וילך: "והשמיטה נהגת עד חג הסוכות של שנה השמינית". אמנם הרמב"ן בדברים ט"ו א' חלק עליו על סמך הגמ' ב"ר"ה י"ב. (וראה ב"מ השילוח" פ' וילך פרושו בגמרא. בהערות הרב שוועל ברמב"ן שם לא זוהה בעל "לקח טוב". וראה בירושלמי סוטה סוף פרק ז' ושם בנושאי הכלים, ובפרוש הגר"א שביעית פ"י מ"ח: שנה שמינית הוא עיקר השמיטה [שמיטת כספים] דכתיב מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות אלמא דחג הסוכות דהוא שנה שמינית קרא שמיטה". ועי' ב"זמנים" לרמ"ל זק"ש פכ"ט. דוגמת שנת השבע ה"מורחבת" היא שנת היובל ה"מקוצצת" יחזקאל מ' א': ב"ר"ה בעשור לחודש).

"האזינו" באה על סדר הפרשיות בראשית השנה השביעית, והיא באה עם סיומה של השמיטה, בין ר"ה לסוכות, בימי התשובה שלפני מועד ה"הקהל". אכן, קשריה של שירת "האזינו" לפרשת ההקהל רמוזים בתורה, הן בסדר המצוות והן בשתוף הלשוני והעניני. (ראה "חקרי זמנים", א. הילביץ עמ' ר"מ, שציין כי בספר המצוות לרמב"ם מופיעה מצות ההקהל בתוך קבוצת המצוות של כתיבת ס"ת שהן מצוות ט"ז, י"ז, י"ח, ואילו ב"יד החזקה" מוקדש פ"ג בהלכות חגיגה ל"הקהל").

ב"מ השילוח" פ' וילך הדגיש את חלקם המיוחד של הטף ב"הקהל". במעמד זה נרמז לאדם כי בידו לתקן אף את חסרונותיו השרשיים, אלו הקשורים לתקופת הבראשית שלו. בעקבותיו כתב בס' הפרשיות שלא יצא משה מן העולם עד שקבל ומסר לישראל פרשה זו שהיא סוף ותכלית העבודה כולה וכנוס וקהילה לכל המצוות ומכאן אף מיקומה של מצות "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת" שהרי שורש חיותם של ישראל בתורה. שתי מצוות חותמות אלו, הקהל וכתיבת השירה-התורה, מקבילות לשתי המצוות הראשונות שמפי הגבורה שמענו: "אנכי" ו"לא יהיה לך". השתים הסוגרות והשתים הפותחות יורדות עד לשורש. שירת האזינו מקיפה כשיר, כשור, כחומה את כל המציאות (ראה לעיל פ' בשלח). "גדולה שירה שיש בה עכשיו, ויש בה לשעבר, ויש בה לע"ל, ויש בה לעולם הבא" (ספרי) היא מקפלת בתוכה את "שמו" — ספרו של כל אדם (ראה שפ"א שמות עמ' י' שם גימטריא ספר, "מוסר הקודש עמ' קל"ט, השם העצמי וההתחדשות) כמסופר על הרמב"ן. (על מקורות הספור ראה "שבת בשבתו" ח"ב עמ' 497. "שלשלת הקבלה" עמ' קכ"ח, רמב"ן מהדורת שוועל

עמ' קנ"ה). מכאן יחסה של השירה לכל התורה כולה שהרי "ליכא מיד דלא רמיזא באוריתא" (תענית ט', וראה "דברי סופרים" עמ' מ"א).

"במשנה תורה לכ"ע דרשין סמוכין" (ראה לעיל העיון בספר דברים בשנת השמיטה) ומכאן העמקה נוספת בחוליות החבור של המצוות האחרונות שנצטוונו מפי משה. עם סיומו של החלק השני בספר דברים באה מצות מקרא בכורים (שנגררת עמה פרשת וידוי מעשרות) ואילו בחלק השלישי – נאומי הפרדה של משה – באות שתי המצוות הקהל וכתובת השירה-התורה.

המכנה המשותף לכולן היא ההרכבה בין הסטטי לדינמי, הקיים והמתחדש, הנתון והמתענף. ענינה של ההתבכרות היא התחדשות מתוך הקיים, עץ קיים ופרות מתחדשים (מכאן ענינו של יום הבכורים. יום מתן-תורה, תורה שבכתב הקבועה וקיימת ותושבע"פ המשתרגת ומתפשטת, פ"צ דברים 229). יסודו של ההקהל, באסיפת העם המחודש את הברית במעמד הטף, אלו "הפרות" הגדלים ומתפתחים, הבאים מחדש בברית הישנה. במצות כתיבת ספר תורה למדנו "אע"פ שהניחו לו אבותיו לאדם ס"ת, מצוה לכתוב משלו" (סנהדרין כ"א ע"ב) ואם כתבו בידו הרי הוא כאילו קבלה מהר סיני (מנחות ל' ע"א, רמב"ם הלכות ס"ת פ"ז ה"א).

יסודות אלו הם-הם המושגים הקוסמיים של חמה ולבנה, הנשנים אצל משה ויהושע ב"פני החמה" וב"פני הלבנה", במושג ה"נצבים" ובמושג ה"וילך", ולכן שירה זו, שירת האזינו מתיחסת לשניהם: "ויבא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם הוא והושע בן נון" (דברים ל"ב מ"ד וראה ב"העמק דבר"). וברש"י בעקבות הבריתא (סוטה י"ג) שבת של דיוזוגי היתה. הוא מה שדרשו חז"ל (ילק"ש תהילים ק"ד) "הוד והדר לבשת" – הקב"ה יש בו שני דברים הללו, והוא נאה בהם, ההוד וההדר, נתן את ההוד למשה שנאמר ונתת מהודך עליו, ונתן את ההדר ליהושע שנאמר בכור שורו הדר לו". ההוד יסודו ביופי הקבוע, וההדר הוא החוזר והמתחדש. "נוצר תאנה יאכל פריה" ודרשו בספרי על יהושע ובלקוטי מאמרים (לר"צ עמ' ל"ט) "מרע"ה הוא עצם התאנה, נמשלה תורה לתאנה, אבל לא זכה לפרי, כי נוצר תאנה היה יהושע, והוא זכה לאכילת הפרי".

בתוך המערכת כולה משתבצת פרשת התשובה, שכל ענינה המתח שבין רציפות האישיות ושינוי והמהפך הבאים בתוך הרצף. מכאן שמו של ראש השנה – ראש השינוי וראש השינון, החזרה. "כן דרך להיות איש ישראל דכתיב חלק ד' עמו, ואני ד' לא שנית ואתם בני יעקב לא כליתם, פי' שיש בהם חלק אלקות, שאינו מקבל שינוי, ואפילו אם נשתנו ע"י החטא יכולין בתשובה לחזור ולהתלבן, וז"ש בינו שנות דור ודור. השנים נקראים ע"ש השינוי" ("שפת-אמת" עמ' צ', השווה: פרוש ר' אברהם בן הרמב"ם פ' מקץ. וראה יהודה אבן שמואל, מבוא לח"ב מר"נ עמ' פ').

השניות של השנן והשינוי הוא המונח ביסודה של השירה. "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת" (דברים ל"א י"ט וראה אוה"ח שם) "אין עתה אלא לשון תשובה" (ב"ר פ' כ"א, וראה לקוטי תורה במדבר עמ' 78, אש-דת ח"ט עמ' תרע"ב).

השירה היא שירת הנצח, היא ה"כל בו של ההשקפה הנבואית" (ראה "בית מקרא" תמוז תשכ"ז). "ועתה" משמעו כפשוטו, רגעי ההווה בתוך הכתוב, בתוך הנתון, הקבוע ועומד. בתוך רצף המסורת מופיע "ועתה". הזמני, המשתנה ומחזיר לנקודת המוצא. שירת התשובה פונה מתוך ההווה המשתנה אל הנקודה הבראשיתית וסוגרת את המעגל; ההדר החוזר אל ההוד.

ענינה של כל המערכת הנ"ל מתעמק ביחסה אל השביעית. השבת – השיבה – השביתה יסודם ב"קביעא וקיימא", בסטטיות השובתת, ואילו ששת ימי המעשה ענינם בפעילות הדינמית המתפשטת; כיוצא בכך אף שנת השבת המשביתה את עבודות היצירה ושש שנות העבודה הפעילה. העץ הקיים של השביעית והפרות המתחדשים בשש השנים.

קריאת שירת האזינו בשלהי שנת השבע, על גבול השביתה והעמל, יש בה הן משירת היצירה המתפתחת והן משירת השבת השובתת. יש בה מן העבר של שנות העבודה, מן העבר של שנת השמיטה שזו עתה חלפה לה, ומן העתיד, של המחזור החדש הנפתח מכאן ואילך. בנקודת ה"ועתה" באה קריאת ההקהל. "ועתה כתבו לכם את השירה הזאת. הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושופריכם ואדברה באזניהם את הדברים האלה ואעידה בס את השמים ואת הארץ" (דברים ל"א כ"ח וברשי"י על תקיעת החצוצרות להקהל, והשוה תוספתא סוטה ורמב"ם הלכות חגיגה פ"ג על תקיעת חצוצרות בהקהל).

אכן, אף עדותם של השמים והארץ יסודה בקבוע ובמתחדש (ראה פ"צ דברים, האזינו, ובמקורות שצוינו שם בקטעים א' וב'), ה"ועתה" על רקע נצח השמים. קריאתו של משה היתה קריאת התשובה באזני העם המתקהל, ומכאן ואילך יקבל מעמד ההקהל גון של תשובה ושיבה למעמד סיני. (ראה ספר "החנוך" מצוה תר"ב ובהקדמת הגר"י הוטנר ל"דרכי משה" השלם).

בכוון זה הלך האדמו"ר בעל "בית-ישראל" כשדן – בשבת תשובה של שמיטת תשי"ב – על עניני תשובה במעמד הקהל. "פרשת הקהל בזמן שביהמ"ק קיים, וגם בזמן שאין ביהמ"ק קיים אולי הרמז על הימים האלו ימי התשובה. בבוא כל ישראל לראות, ברה"ק באי עולם עוברין לפניו, ואח"כ הקהל את העם, והזמן מוכשר לזה" (דברים עמ' עז). כך אף פרש בשנת תשכ"ב את בטוי הפתיחה לפרשת הקהל "ויצו משה, פ' הקהל פ' האחרונה של כל התורה כעין צוואה, ויצו משה, התורה נצחית בין שיש ביהמ"ק, בין שיש מלך ובין שאין מלך, ואף שכתוב בבוא כל ישראל לראות את פני ד' יש רמז על זמנים אלו, ימים הנוראים, בבוא כל ישראל לראות, כולם נסקרין ואז הקהל את העם הקטנים והגדולים, והגדולים יעזרו לקטנים והפחותים. אף שנשאר מי שלא למד

ולא שמע יכול להכלל ולשמענו וללמוד וזהו הרמז על הימים האלו ימי התשובה. וזה דאיתא הרמז אצל ר"א ב"ע נתוספו ספסלי בבית המדרש (ברכות כ"ח) שהוא פעל שאף שעד עתה לא היה תוכם כברס יעשו עתה תשובה ויהיו תוכם כברס וזה הדרש בפרשת הקהל (חגיגה ג' ע"א – שבת של מי היתה, של ר' אלעזר בן עזריה) וזה נוהג בכל הזמנים ("בית ישראל" עמ' פ"ב).

ובערב השביעית, בשנת תשכ"ה דן על השייכות של פרשת הקהל לשבת תשובה. "כח התורה וקבלתה מסייע לתשובה. וזה ענין פרשת הקהל תקרא את התורה הזאת באזניהם. וכן כתיב וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תומם, באזני כל קהל ישראל לכל הדורות עד שהשלים ותם אותם [עשאו תמימים] ואיתא בגמ' יצה"ר יושב על שתי מפתחות הלב ומקלקל, וזאת פעל מרע"ה בפרשת הקהל שיוכלו בני"י להתגבר ע"ז. וזה הרמז בפרשת הקהל, בגמ' אצל ראב"ע סלקוהו לשומר הפתח ונעשו כולם תוכם כברס וזה מכח קבלת עול תורה" (שם עמ' 166).

שירת האזינו בשבת שובה של מוצאי השביעית היא קריאתו הגדולה של משה לתשובה ולהכנה למעמד הקהל. "חייבין להכין לבם ולהקשיב אזנם לשמוע באימה ויראה וגילה ברעדה כיום שנחנה בו בסיני" (רמב"ם חגיגה פ"ג ה"י, וראה הערות ב"רמב"ם לעם" על חלוקת הפסקאות).

על המעמד המיוחד שיש לשבת שובה כתב בעל "שפת-אמת": "יש להתחזק מאד בשבת תשובה שהוא שבת ראשון של השנה וכמ"ש אילו שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם אומה ולשון, כן הוא בכל שנה שנעשה סדר חדש, וכפי שמירת שבת ראשונה זוכין לכל השנה" (דברים עמ' 166). "בר"ה שנעשה סדר חדש על כל ימי השנה, כשמקבלין שבת ראשון, כראוי, מתוקן כל השנה. כי גם חטא הראשון היה בזה, כי האדם נברא בשני כדי שיכנס לשבת מיד, ובעוד שלא בא שבת חטא האדם, ולכן ע"י שמירת שבת יכולין לתקן הכל" (שם עמ' פ"ד).

ששים שנה לאחר שרשם בעל שפ"א את הדברים הוסיף עליהם נכדו בעל "בית ישראל": "ואיתא בגמ' אלמלי שמרו ישראל שתי שבתות, ואולי הרמז על אלו שתי שבתות. שבת הראשון נותן הכח על ימי המעשה, ועי"ז נתגדל כח השבת השני; ואולי כאשר שבת הראשון שבת-שובה ואח"כ שבת השני יוהכ"פ, וזה הרמז אלמלי שמרו ישראל שתי שבתות, כי הכח גדול ביותר" (האזינו, תשכ"א).

ובשנת תשכ"ז כשחלה שבת-שובה לאחר שני ימי ר"ה כתב: "האזינו השמים ותשמע הארץ, איתא בספרים רמז על שני ימי ר"ה [וראה "מכתב מאליהו" ח"ב עמ' 74] כתיב יחינו מיומיים, הרמז על שני ימים של ר"ה, ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו, שהשבת הראשון נותן כח לכל השבתות ויש להתחזק בכוחו של השבת, והחוט המשולש, שני ימי ר"ה, לא במהרה ינתק, להתקשר בחבל הזה, יעקב חבל נחלתו".

היסוד הנ"ל נזכר כבר ב"חמדת-הימים". "כל יום מעשרת ימי התשובה, אם עובר על האדם בתשובה, מכפר על מה שפגם באותו יום מהשבע כל השנה כולה. ובשבת זו

צריך לתקן את אשר עוות בשאר שבתות השנה. בדרך זו כתב ב"בית ישראל" שנת תשט"ו: "שבת הראשונה מהשנה יכולה לתת חיות לכל השנה. [שהרי] אדה"ר נעשה תשובה [בשבת הראשונה] ונתקבלה תשובתו ונתן הכח לכל הדורות". נמצא מעתה ששנת השמיטה יכולה לתקן את שש שנות העבודה שקדמו לה (ראה לעיל פ' אמור) ויכולה לתת חיות לשש שנות העבודה שתבואנה. על שתי בחינות אלו עמדו, כל אחד מבחינה אחרת – בעל "פנים יפות" ובעל "כלי חמדה" בפ' בהר. (ראה שש"ה, פ"ה: שתי שבתות במעמד הקהל).

אמנם כאמור שנת השמיטה עצמה נתונה בין שתי שבתות. שבת שובה בראשיתה, המאירה מראש משירתה ומזיוה של שנת השמיטה, כבריאתו של אדם; ושבת שובה בסופה המובילה את שומרי השביעית לפסגת ה"הקהל", כברייתו של עולם. מכל פרשיות השבוע היחידה שלעולם קוראים אותה בשבת פעמיים ב"שנת" השמיטה היא פ' "האזינו"; בראשית השנה ובצאתה, במועד שנת השמיטה, האזינו בתחילתה להוראת השמיטה והאזינו בסופה לקריאת התורה. שתי בחינות בקריאתה, בחינת העבר, בחינת התשובה על מעשי העבר, זו המתיחסת לעבודת השנים שעברו; ובחינת העתיד, בחינת ההכנה ל"הקהל" זו המתיחסת לעבודת השנים שתבואנה. "האזינו" יש בה מן העבר ומן העתיד, ושבת יש בה מזכרון מה שהיה ומתקוות מה שיהיה. שמירת שתי השבתות משמעה התלכדותם ההרמונית של כל מרכיביהן. התלכדות שירת זו היא שעשתה את שירת האזינו ל"הבטחה מובארת בגאולה העתידה" (רמב"ן דברים ל"ב מ'). הבטחה שנאמרה לראשונה ב"מעמד הקהל" – "הקהילו אלי". מכוחה של אותה הבטחה, מזיוה של אותה שבת, עושים ישראל את דרכם, דרך שבתות השנים, עד לשבת העולמים.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il

דרך השבת והשביעית

סדר המעשים והאירועים ביום פטירתו של משה נרמז בתורה ומפורש במסורות חז"ל. "וילך משה וכו' ויאמר אליהם בן מאה ועשרים שנה אנכי היום וכו' ויקרא משה ליהושע וכו' וייתיבו באהל מועד וכו' ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר וכו' הקהילו אלי וכו' ואדברה באזניהם וכו' האזינו השמים וכו' יבא משה וכו' הוא ויהושע בן נון. ויכל משה לדבר את כל הדברים האלה אל כל ישראל וכו' וידבר ד' אל משה בעצם היום הזה לאמור עלה אל הר העברים הזה וכו' וזאת הברכה אשר ברך משה וכו' לפני מותו וכו' אשריך ישראל וכו' ואתה על במותימו תדרוך. ויעל משה מערבות מואב אל הר נבו וכו' וימת שם משה וכו' ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו" (דברים ל"א, א' – ל"ד, ז). בגמרא ובמדרשים הוסיפו חז"ל פרטים על המסופר בתורה. (סוטה לג, תנחומא ואתחנן ו, דברים-רבה יא, בתי-מדרשות א' רפז, וע"ע ראש הקדמת הרמב"ם למשנה.) מכל-מקום לפי הכתוב לפנינו, הרי הפסוק האחרון שאמרו משה הוא החותם את ברכתו: "אשריך ישראל מי כמוך" וגו' ואתה על במותימו תדרוך. וכפרושו של רש"י "לאחר שפרט להם [לשבעים] הברכות אמר להם מה לי לפרוט לכם, כלל הדבר — הכל שלכם" (דברים לג כט).

נמצא שהמילים האחרונות ששמעו ישראל מפיו של משה, מילות הפרדה היו "על במותימו תדרוך"¹. בתרגומו של אונקלוס ובדברי הספרי, שהביאם רש"י מתפרשים הדברים כאחולים להצלחה צבאית שאכן התקיימה בתקופת כבוש הארץ² ובימי מרדכי ואסתר³. התמיהה עולה מאליה: אכן, עם כל חשיבותם של ההישגים הצבאיים, האם הם הראויים לסיים את ברכתו של משה? ולא זו בלבד אלא שאף הבטוי החריף "תדרוך" שנתקיים על צווארי המלכים בפתח המערה במקדה ועל גבו של המן בשושן הבירה, נראה לטעמנו נמרץ ובוטה⁴.

1. ע"ע באליה רבה ס' תרס"ט ובדרשות החת"ס כרך א' דף נח טור ד ובהערות "שער-יוסף" שם. לקוטי "שפת-אמת" ז אדר.
2. יהושע י כד וב"דעת-מקרא" שם.
3. ע' מגילה טז ע"א וראה תו"ת דברים לג אות פג.
4. וע"ע באברבנאל הדגשה אופיינית: לא תרחם עליהם כאשר עשה מלך ישראל (מל"א כ) לבן-הדד, אבל על במותימו תדרוך, כי כן צוה ד' יתעלה. וראה ב"עקדת-יצחק" וב"אגרות ראייה" ח"א עמ' ק'.

בכוון הערה זו כתב בעל "חתם סופר"⁵, "אחז"ל כל הנביאים סיימו דבריהם בדברים טובים ותנחומים, ודבור אחרון של מרע"ה היו תבות אלו "ואתה על במותימו תדרוך". בהסבר הדברים נפנים אנו לראשית ברכת משה "מימינו אש דת למר" ולפרוש הירושלמי (שקלים פ"ו ה"א) "אש-לבנה חרותה מאש שחורה" ובלשונו של רש"י "אש שחורה ע"ג אש לבנה"⁶, אש לבנה זו היא ה"בכח" של תורת משה, היא סלילת הדרך, התוואת התוואי, ציון השרטוט על גבי הקלף, ההכנה לכל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש.

יסודו של משה – בתורת הכתב הקצובה, הממוספרת ונתונה באותיותיה ה"שחורות", בבחינת ה"קביעא וקיימא", ונמצא שכל עוד יושב משה בעלמא הדין ודורש הרי התורה מתברכת ומתפשטת. מעתה, משיפטר משה מן העולם, מה יהא על דרישת התורה וגילויי דרכיה המיוחדות?⁷ זוהי איפוא סוף משמעה של ברכת משה איש האלוקים⁸; במילה האחרונה ששמעו ישראל מפיו של משה ניתן להם כח סלילת הדרך: אשריך ישראל שבכוך לדרוך, לכבוש ולגלות דרכים חדשות – בתורה.

כך כתב שפ"א "תדרוך מלשון דרך, שנעשה עתה דרך חדש לקבלת התורה, והרמז דריכה מלשון דריכת-ענבים"⁹ דהיינו סחיטה, תימצות, גילוי הגנוז והטמון, יינה של תורה. מבחינה זו עולה ברכתו של משה ברגע פרדתו על כל הברכות שברך את ישראל בימי חייו, שהרי את מפתח היצירה התורנית מסר בידם. האש הלבנה, הארוכה מני ארץ ורחבה מני ים, לובן הלוחות ושרטוט הגויל, הם המצע לחידושי-תורה מכח האש השחורה שנכתבה ע"י משה.

מכאן מקור שמחת-התורה כפי שהדגיש בעל "שם-משמואל" בשם זקנו הקוצקאי "ש"ת הוא על מה שנלמד להבא, כי על לשעבר מי הוא זה שיכול לומר שכבר למד" (ש"מ מועדים עמ' רט"ו). ולכן אף קריאת הפרשה, המסיימת את המחזור השנתי של הקריאה בתורה, נקבעה ביו"ט ולא בשבת. אכן אליבא דאמת יש כאן מקום לתמיהה, קריאת המועדים מעניני דיומא שונה מהקריאה על סדר הפרשיות

5. על התורה מהדורת תשל"ט, פ' בלק עמ' קכו.
6. דברים ל"ג, ב', וראה ב"גור אריה" "דבר סוד מופלא" וב"קדושת לוי" מהדורת ירושלים תשל"ב עמ' קיט "והוא עמוק מאד", בלקוטי תורה שה"ש דף ד. וב"שמועות ראייה" פ' ויקרא תרפ"ט, לעיל: העיון בספר ויקרא בשנת השמיטה.
7. השוה דברים א', י"א ויברך אתכם ושם ברש"י – זו משלי, ובפרוש המדרש שהביא בעל שפ"א פ' דברים בשנים: תרמ"א, תרנ"ח, תרס"ג.
8. ברכה לשון התפשטות, תוספת וריבוי, "נפש החיים" שער ב, פ"ב.
9. שפ"א שמות עמ' 196 וראה שם שרמז ליסודות ה"דרך" בפרשיות עמלק ובקבלת התורה מחדש באהבה, וע"ע ליקוטי שפ"א עמ' 131 ל' ז' אדר.

שנקבעה לשבתות השנה. והנה מתייחדת היא הקריאה בשמחת-תורה, שאין היא מפרשת המועדות, אלא פרשת ה"שבו" שלה היא המסיימת את קריאת פרשיות השבוע על הסדר. דוקא הסיום של קריאת השבתות כולן, לא נקבע בשבת. אלא שהן-הן הדברים, וכך כתב ב"פרי-צדיק": "בכל השנים קורין סדר 'זאת-הברכה' ביו"ט וגו' מה שאין כן בקריאות של כל הסדרים שנקבעו דוקא ביום שבת. ויש לומר בזה מפני שכל ענין תורה שבכתב הוא רק מקדושה דלעילא וכו', ולכן קריאת כל סדרי התורה המה רק בשבת. כמו שנאמר בשבת "לדעת כי אני ד' מקדשכם", וזאת סדר "זאת-הברכה" אשר ברך משה שהוא על הכנת תושבע"פ שיהא נתחדש בכל נפשות ישראל, לכל פרט נפש לפי בחינתו וכו' ביום שמחת-תורה וכו' בימי המעשה שהוכנו להתעוררות פעולת האדם"¹⁰.

דרך היצירה העצמאית המאפיינת את ש"ת, מסבירה את הגיוון המרובה אף בצורת חגיגתו בתפוצות ישראל¹¹. בתורה שבכתב לא נצטוונו על "כלים" בשמיני עצרת. כל ענינו של היום מצטמצם במושג "עצרת", אולם ישראל קדושים, ישראל היוצרים, עטרוהו ליום במנהגים רבים, "ומנהג ישראל – תורה הוא"¹². באחולי משה – תדרוך, ראו ישראל צו לסלול דרכים חדשות, עמדו והקיפוהו ליום שמיני עצרת בציצים ובפרחי-מנהגים לכבוד התורה.

בכוון זה מוסברת אף חתימתו של רש"י את פרושו לתורה, שהרי לפום ריהטא יש בניסוח הדברים טעם לפגם. כך סיים רש"י: "לעני כל ישראל, שנשאו לבו לשבור הלוחות" – "אשר שברת, יישר כוחך ששברת", וכי מדוע חתם רש"י את דבריו בקריאת שבר, אלא שכאן רמז רש"י למעלתם של הלוחות שנתנו לאחר השבירה. ב"לוחות השניים אני נותן לך שיהא בהם הלכות מדרש ואגדות"¹³ "ואלמלי לא נשתברו לוחות ראשונות לא נשתכחה תורה מישראל"¹⁴. ומעתה שנשתברו הלוחות הראשונות ונתחדשו בשניות הלכות, מדרש ואגדות, אלא שנתחדשה בהם אף השכחה, מוטלת עלינו חובת החזרה והשינון. ל"הדרן" זה רמז רש"י בסוף דבריו. "יישר כוחך ששברת", ונתוספו ע"י כך לישראל מדרשי הלכה ואגדה שאינם נקנים אלא ביגיעה

10. "פרי-צדיק" דברים עמ' 229, 270. וראה להלן: הפרדה מהסוכה וש"ת בשלהי השמיטה, וראה בש"מ מועדים עמ' רנט שכך גם הסביר את איזכור שמחת-היום רק בדרישת תושבע"פ. תו"ש תצוה פכ"ז, אות עא. וע"ע בהקדמה ובסיום ל"תורת-השבת" לאדמו"ר ממנוקף. על ספר זה העמידני הרב הדיין ש. רפאל.

11. ראה ספרו הגדול של א. יערי "תולדות חג שמחת-תורה".

12. הרמ"א בשם מהרי"ל, שו"ע יו"ד ס' שע"ו סעיף ד', וע"ע "רסיסי-לילה" ס' ח', "סיני" תשרי-חשון תשכ"ה עמ' פ"ח. ובלקוטי תורה דברים עמ' 160 על מנהג ההקפות.

13. שמו"ר פ' מ"ו וע"ע פ"צ שמות עמ' ג'.

14. עירובין נ"ד וע"ע קדושת השבת, פ"צ בראשית עמ' כ"א, "פחד-יצחק" שבועות עמ' נ"ו, קכ"ח.

ובחזרה כדי שלא ישתכחו; ולכן מוטלת החובה לפתוח מחדש ב"בראשית", במהדורה נוספת, מתחילת התורה, "אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא וכו'" (רש"י בראשית א' א').

חבור כזה בין סיום התורה לתחילתה, ניתן לחרוז אף מחתימת ברכתו של משה, תדרוך לשון דרך, למושג דרך הנזכר בפעם הראשונה בתורה, "לשמור את דרך עץ החיים" (בראשית ג' כ"ד) ובפרוש רש"י הירש על סמך רמזים מפרוש חז"ל: "לשמור על הדרך לבל תאבד מן האדם ולמען ישוב אליה בעתיד". בקש משה – עם מותו – לברך את ישראל שיזכו לעץ החיים מכח מעשיהם, ולכן חתם בברכה: תדרוך, ורמז לדרכים המובילות לעץ החיים.

בבואה של הווית גן-עדן ושמירת חינויותו של דרך עץ החיים נשתמרה לנו במצות השמיטה. כך כתב בעל "שפת-אמת": "בזעת אפך תאכל לחם היא הקללה לאחר החטא, ומקודם היתה כל אכילת אדם מג"ע וכו' אך גם אחר החטא נשאר לבני זמנים שמתעורר להם זה הכח הראשון וכו' ובזמן שהיו שמיטין ויובלות היתה כל השנה שנת שבתון ולא היו עוסקין בוריעה וקצירה וכו' אם אין דרך-ארץ אין תורה כמ"ש וישכן מקדם וכו' לשמור את דרך עץ החיים וכו' ובשמיטין ויובלות ובשבתות יש לבני הארה מדרך ראשון שקודם החטא" (ויקרא עמ' 195). "אדה"ר קודם החטא היה בג"ע לעבדה ולשמרה במ"ע ובמל"ת ואחר החטא כתיב וישלחו וכו' לעבוד את האדמה וכו' אבל קודם החטא היה כולו תורה וכו' ואחר שחטאנו וכו' נתן לנו הקב"ה מצות שמיטה ויובל שאז הוא בחינת תורה בלבד וכו' וגדולה תורה שנותנת דרך איך לתקן גם עבודת האדמה והיא מצות שמיטין ויובלות"¹⁵.

הצליל האחרון ששמענו מפי משה, בו סיים את ברכתו, את תוכחותיו, את דבריו מאז הגילוי בסנה – "תדרוך". ובברכת הדרך הזו נכללים כל הדרכים להתחדשות בתורה, נכללת הדרך "לתקן את עבודת האדמה", נכללת דרך השיבה לג"ע – דרך עץ החיים.

בשיאה של השמחה לגמרה של תורה, אנו מתברכים בברכותיו של משה. "ונראה שבעת שקורין את הברכות הוא כאילו משרע"ה עומד עדיין ומברך את הברכות ואם היינו כלים לקבל כמו אז, היו הברכות פועלות תיכף, כי הברכה לא חלה אלא לפי ערך המקבל"¹⁶.

15. שם עמ' 200.

16. "שם משמואל" מועדים עמ' רכ"א וראה שם שדייק כך גם מדברי רש"י. השווה: ר"ן סוף פ"ג מגילה: לפי שהוא סוף כל המועדות חותמין בברכת משה רבנו שברך את ישראל. ראה: "ארוכת בת עמי" ה, עמ' 281. להלן עמ' 463 הערה 50.

בשמחתה של התורה בראשית שנת השמיטה הרינו מתייצבים על דרך מיוחדת, גם מכוחה של שבת בראשית. כך הרי נצטוונו מפי נביא אף ביחס לשבתו של השבוע "וכבדתו מעשיות דרכיך" (ישעי' נ"ח י"ג) ובדרשת חז"ל "שלא יהא הלוחך של שבת כהלוחך של חול" (שבת ק"ג ע"א). דברים אלו נתפרשו למהר"ל בחידושי אגדות מפני שההליכה בדרך האסורה בשבת היא "ציאה לפועל" — "כהלוחך בחול", ונמצא שהדרך המיוחדת לשבת "הלוחך של שבת" היא זו המכונה "בכח", וכמוסבר לעיל הרי היא, "האש-הלבנה" כלולה במושג "תדרוך". בכח ברכתו של משה הרינו עומדים בפתח שנת השבע ודורכים במסילת שבתה של השביעית המובילה לג'ן החיים הקדמון.

דעת

אתר לימודי יהדות ורוח
www.daat.ac.il